

BOSNA HERSEK

ÜLKE RAPORU

Hazırlayan : **İsmail Erkan SARISAÇLI**
Ankara - March, 2011

T.C. Başbakanlık
Dış Ticaret Müsteşarlığı
İHRACATI GELİŞTİRME ETÜD MERKEZİ

BOSNA HERSEK

► Temel Sosyal ve Ekonomik Göstergeler

Temel Sosyal Göstergeler

Resmî Adı	Bosna Hersek				
Nüfus	4.613.414 (Temmuz 2009 tahmin)				
Dil	Boşnakça, Sırpça, Hırvatça				
Din	Müslümanlar: %40, Ortodokslar: %31, Katolikler: %15, Protestanlar: % 4, Diğerleri: %10				
Başkent	Saraybosna				
Yüzölçümü	51 197 km2				
Başlıca Şehirleri ve nüfusları	Saraybosna 000 Tuzla 112 000	526 000 Banja Luka 132 000 Mostar	195 000 Zenica 126 000 Prijedor	146	
Devlet Başkanı	Bosna-Hersek’de dönüşümlü üç kolektif Başkanlık sistemi vardır. Bu Başkanlar Haris Silajdzic (Boşnak), Zeljko Komsic (Hırvat) ve Nebojsa Radmanovic (Sırp) olup, her üç başkan da Ekim 2006’da seçilmiştir. Zeljko Komsic 6 Temmuz 2009’dan beri Devlet Başkanlığı görevini yürütmektedir.				
Başbakan	Nikola Spiric				
Etnik Yapı	Boşnaklar % 48, Sırlar % 37,1, Hırvatlar % 14,3, Diğerleri % 0,6				
Para Birimi	KM Konvertible Mark 1Avro=1,95 KM				
Telefon Kodu	BH ülke kodu:+387, Saraybosna alan kodu (0)33				

Kaynak: CIA-The World Factbook-Bosnia and Herzegovina, İGEME, Hedef Pazar Araştırması, Bosna-Hersek

Temel Ekonomik Göstergeler

	2007 (a)	2008 (a)	2009 (b)	2010 (c)	2011 (c)
GSYİH (Milyar Dolar)	15,2	18,5	16,9	16,8	17,9
GSYİH (Milyar KM)	21,7	24,7	23,8	24,4	25,7
Reel Büyüme (%)	6,8	5,4	-3,2	1,0	2,5
Cari Denge (Milyon Dolar)	-1 594	- 2 764	- 1 381	- 1 115	- 1 049
Kişi Başına GSYİH \$	8 024	8 650	8 511	8 697	9 049
Döviz Kuru (KM: \$)	1,33	1,41	1,36	1,48	1,39
Döviz Kuru (KM: €)	1,94	1,95	1,95	1,96	1,96
İhracat FOB (Mil. \$)	4 243	5 194	3 932	4 246	4 629
İthalat FOB (Mil. \$)	- 9 947	- 12 286	- 8 772	- 9 211	- 9 948
Dış Ticaret Dengesi FOB (Mil. \$)	- 5 704	- 7 092	- 4 841	- 4 965	- 5 319

Kaynak: The Economist Intelligence Unit Limited 2010, Country Report March 2010

Üyesi Olduğu Uluslararası Kuruluşlar

Bosna-Hersek’in en önde gelen ekonomik önceliği AB’ne entegrasyonu hızlandırmak olup, Bosna-Hersek halen Birleşmiş Milletlere (1992), IMF’ye (1992), Dünya Bankası’na (1995), Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Örgütü’ne (OSCE), (1992), Avrupa Konseyi’ne (2002), Bölgesel İşbirliği Konseyi’ne (RCC) üyedir.

► Genel Bilgiler

Coğrafi Konum

Bosna Hersek Avrupa kıtasının güney doğu kısmını yarımadasının ise kuzey ve güneyinde Sırp ve Hırvat Kuzey enlemleriyle, 15-19 Doğu boylamları arasında yer almaktadır. Doğusunda Sırbistan, güney doğusunda Karadağ, kuzey ve batı yönlerinde Hırvatistan ile komşudur. Ülkenin Adriyatik Denizi'nde 20 km uzunluğunda bir sahil şeridi vardır. Ancak bu sahil şeridi ticari liman olma özelliğine sahip değildir. Hırvatistan'ın uluslar arası Ploče Limanı'nı kiralanmış olup, Bosna-Hersek liman ihtiyacını buradan karşılamaktadır.

Bosna-Hersek'in %82'lik bölümünü Bosna, % 12'lik bölümünü de Hersek oluşturur. Bosna-Hersek Federasyonu ülkenin %51,48'ini kaplarken, Sırp Cumhuriyeti % 48,52 'lik bölümünü kapsamaktadır.

Siyasi ve İdari Yapı

Bosna-Hersek 1992 yılı Nisan ayında Yugoslavya'dan bağımsızlığını kazanmış ardından çıkan ve 1995 yılına kadar süren savaş sonunda 14 Aralık 1995 yılında imzalanan Dayton Anlaşması ile kurulmuştur.

Bosna-Hersek idari yapı olarak Bosna-Hersek Federasyonu ile Sırp Cumhuriyeti olmak üzere siyasi, hukuki otoriteye sahip iki entiteden oluşmaktadır. Her iki entitenin de ayrı yasama organları ve hükümetleri bulunmaktadır. Bu iki entitenin yanında Brcko Bölgesi, Merkezi Hükümetin kontrolünde özerk bir yapı olarak yer almaktadır. Bosna -Hersek Federasyonu 10 kantondan oluşmaktadır. Sırp Cumhuriyeti ise kendi içinde bölgeler ve belediyeler şeklinde yapılanmıştır.

Ülkenin siyasi yapısının başında Cumhurbaşkanlığı Konseyi gelmektedir. Her üç milletin birer temsilcisinin bulunduğu bu konsey dört yıllık bir süre için göreve gelmekte ve Başkanlık, üyeler arasında sekizer aylık dönemlerle değişmektedir.

Cumhurbaşkanının yanında, Parlatentonun altında görev yapan Bakanlar Kurulu diğer önemli bir kurumdur. Başbakan ve dokuz bakandan oluşan Bakanlar Kurulundaki bakanların Konsey'de olduğu gibi, her birinin diğer milletlerden ikiser yardımcısı vardır. Söz konusu kurumların yanında Temsilciler Meclisi ve Bosna-Hersek Halk Meclisinden oluşan Bosna-Hersek Parlatentosu bulunmaktadır.

Nüfus ve İşgücü Yapısı

Bosna-Hersek'te savaş sebebiyle 1991 yılından bu yana nüfus sayımı yapılmamıştır. Savaş sonucu yaşanan yıkım ve göç sebebiyle kesin nüfus rakamları bilinmemekle birlikte 2009 yılı Temmuz ayı itibariyle nüfusun 4.613.414 olduğu tahmin edilmektedir. 2004 yılı itibariyle nüfus artış hızının % 0,45 olduğu tahmin edilmektedir. Etnik grupların toplam nüfus içindeki oranları ise Boşnaklar: %48, Sırlar: % 37,1, Hırvatlar: % 14,3, diğerlerinin de % 0,6 olduğu tahmin edilmektedir. Yine toplam nüfusun % 40'ını Müslümanlar, % 31'ini Ortodokslar, % 15'ini Katolikler, %4'ünü Protestanlar ve % 10'unu da diğerleri oluşturmaktadır.

Doğal Kaynaklar ve Çevre

Bosna-Hersek'in doğal kaynakları arasında kömür, demir cevheri, boksit, bakır, kurşun, çinko, kromit, kobalt, manganez, nikel, kil, jipsiyum, tuz, kum, orman ve akarsuları saymak mümkündür.

Çevre ile ilgili olarak metalurji tesislerinin neden olduğu hava kirliliğini, şehir artıklarının yok edilmesinin ancak sınırlı oranda mümkün olduğunu söylemek mümkündür.

Bosna-Hersek, hava kirliliği, biyolojik çeşitlilik, iklim değişikliği-Kyoto Protokolü, çöllerleştirme, tehlikeli atıklar, deniz hukuku, deniz hayatının korunması, ozon tabakasının korunması, ıslak alanlar gibi uluslar arası anlaşmalara taraf olup, bu anlaşmaları imzalamış olmasına karşın, halen onaylamamıştır.

Dahil Olduğu Uluslararası Anlaşmalar

Bosna-Hersek birçok uluslararası kuruma ve örgüte üyedir. İslam Konferansı Örgütü (gözlemci), Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı, Birleşmiş Milletler, Dünya Ticaret Örgütü (gözlemci), IMF, Avrupa Yatırım ve Kalkınma Bankası (EBRD), Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT), Güneydoğu Avrupa İstikrar Pakti gibi kuruluşlar en önemlileridir.

Genel Ekonomik Durum

Ekonomik Yapı

İşsizlik Bosna-Hersek ekonomisinin en büyük sorunlarından birisidir. İşsizlik oranının %40 civarında olduğu tahmin edilmekle beraber, kayıt dışı istihdam nedeniyle bu oranın % 25-30 dolaylarında olduğu düşünülmektedir. Bosna-Hersek'de 1 Ocak 2006 tarihi itibariyle ekonominin kayıt altına alınması amacıyla KDV uygulamasına geçilmiştir.

Bosna-Hersek ekonomisinin diğer önemli sorunu yüksek ve sürekli dış ticaret açığı olup, borçlanmasıdır. Merkez Bankası ve IMF'in 2008 yılı verilerine göre Bosna Hersek'in gayri safi yurt içi hasılası 17,9 milyar dolar olup (1 ABD Doları = 1,40 KM), kişi başına milli gelir 4 814 Dolardır. Aylık ortalama net gelir ise 510 Dolardır. Bosna - Hersek'te 2008 yılı itibariyle enflasyon oranı % 7,4 olarak gerçekleşmiştir.

Yurt içi milli hasılanın sektörlere göre dağılımı 2006 yılı verilerine göre; tarım: % 10,2, Sanayi:% 23,8, hizmetler sektörü: % 66.

Sektörler

Tarım ve Hayvancılık

Bosna-Hersek’de tarım yurt içi gayri safi milli hasıladan % 10,2 oranında pay almaktadır. Bu oran Bosna-Hersek Federasyonu’nda %7’ye düşerken, Sırp Cumhuriyeti’nde %17’ye çıkmaktadır.

Bosna-Hersek’in tarımsal arazi varlığı 2 450 000 hektardır. Bu arazi varlığının 1 milyon hektarı tarla bitkileri tarımına ayrılmış olup, bunun %40’ı halen kullanılmamaktadır. Meyve bahçeleri 36 000 hektarlık bir alanı kaplarken, bağların kapladığı alan 4 000 hektardır. Çayır ve meraların kapladığı alan 1 405 000 hektardır.

İşlenen arazilerin % 54’ünde tahıl üretimi yapılmakta olup, buğday ve mısır başı çekmektedir. Yem bitkileri, ekilen alanların %29’unu, sebzeçilik yapılan alanlar ise işlenen arazilerin % 15’ini oluşturmaktadır. Sanayi bitkilerinin kapladığı alan ise %2’dir.

Çiftlik hayvanlarının sayısı savaş sırasında yarı yarıya azalmış ve savaş sonrasında tekrar artmaya başlamıştır. Halen Bosna-Hersek’de 365 bini inek ve düve olmak üzere 501 bin adet sığır, 385 bin koyun ve 8 milyondan fazla kümes hayvanı olduğu tahmin edilmektedir. Toplam hayvansal üretim olarak 83 000 ton et (canlı ağırlık olarak), 530 milyon litre süt üretiminden bahsetmek mümkündür.

Ülkenin her yerinde bulunan akarsular küçük ve büyük kapasiteli balık çiftlikleri için uygundur. Özellikle alabalık ve sazan yetiştiriciliği gelişmiştir.

Ormancılık

Bosna-Hersek’in % 53’ünü ormanlık alanlar kaplamaktadır. Bu ormanlık alanın %47’sini yetişkin ağaçlar, % 34’ünü genç fidanlar ve %19’unu boş orman arazileri oluşturmaktadır. Bu ormanlardaki mevcut ağaçların % 40’ını kayın ve % 20’sini meşe ağaçları oluşturmaktadır. Diğer önemli ağaçlar ladin ve köknar olup, ormanlık alanların 4/5’i kamuya aittir. Ağaç işleme sanayi ihracatı Bosna - Hersek’in toplam ihracatının % 25’ini, GSMH’nin % 10’unu ve istihdamın % 15’ini oluşturmaktadır.

Bosna-Hersek’te yaklaşık 1500 civarında ağaç işleme ve 50 civarında mobilya yapım atölyesi/fabrikası bulunmaktadır. Bosna-Hersek daha çok ağaç işleme ve mobilya yapımında kullanılan makinelere ihtiyaç duymakta olup, bu tür makine ihtiyacının önemli bir kısmını Türkiye’den karşılamaktadır. Ayrıca mobilya yapımında kullanılan menteşe, kulp, düğme gibi çeşitli mobilya yan sanayi ürünlerini de ülkemizden temin etmektedirler.

Sanayi

1945–50 yılları arasında Bosna-Hersek’te toplam üretimin % 70’ini tarım sektörü oluşturmaktaydı. Savaş öncesinde Bosna-Hersek’in ekonomisi tarım ağırlıklı bir yapıdan sanayi ağırlıklı bir yapıya dönüşmüştür. Savaş sırasında Bosna-Hersek sanayi tahrip olmuş, sanayi kuruluşlarında üretimde kullanılan alet ve makineler çalınmış, çalınmayanlar tahrip edilmiş ya da demode olmuştur. Savaş sonrasında sanayi kuruluşları özelleştirmeye açılmış, sanayi tesislerinin çoğu özelleştirmeler yoluyla yerli ve yabancı girişimciler tarafından satın alınmıştır. Özelleştirmeler sonrası yapılan yatırımlarla sanayi tesislerinin verimlilik ve kapasiteleri artırılmıştır. Sanayi daha çok ham madde ya da ara malı ağırlıklı üretime yönelmiştir. Bugün Bosna-Hersek’in dış ticaretine, ihracat ürünlerine bakıldığında toplam ihracatın büyük kısmını hammadde ve ara malı ürünleri oluşturmaktadır. Tüketim ve yatırım mallarında diğer ülkelerle rekabet edebilecek düzeyde üretim bulunmamaktadır.

Madencilik

Bosna-Hersek kömür, çelik, çinko, boksit, kurşun, tuz ve kil gibi madenler açısından zengin rezervlere sahiptir. Kömür rezervlerinin 3,8 milyar ton olduğu tahmin edilmektedir. Kömür rezervinin %60’ını linyit oluşturmaktadır.

Bosna-Hersek güçlü demir ve çelik, alüminyum oksit ve alüminyum üretim kapasitelerine sahiptir. Mittal Steel Zenica modernizasyona gitmiş olup, 2 milyon tonun üzerinde çeşitli demir çelik ürünlerini üretmeyi hedeflemektedir.

Alüminyum Mostar ülkenin en büyük alüminyum üreticisi olup, günlük üretim kapasitesi 700 ton anot ve 330 ton sıvı alüminyum veya alüminyum alaşımıdır. Fabrikanın ana ürünleri anot, tel, külçe vs. dir.

Birac Zvornik alüminyum fabrikası daha çok alüminyum dökümhanelerinde hammadde olarak kullanılan alüminyum oksit üretmektedir. Fabrikanın yıllık kapasitesi 600 000 ton alüminyum oksit, 150 000 ton zeolit, 200 000 ton su camı, 10 000 ton beyaz filtre, 5 000 ton öğütülmüş zeolit ve 1 500 ton seramik liftir.

Bosna-Hersek’de metal işleme sanayi demir, çelik, ve alüminyumun yanı sıra kurşun, çinko ve bakır dahil, demir veya demir olmayan metal işlemeyi kapsamaktadır.

Metal ürünlerini üreten firmalar çoğunlukla küçük ve orta boy firmalardır. Yüzlerce metal işleme firması bulunmakta ve gri ve yumuşak demir, alüminyum, pirinç, metal dövme, basma, damgalama, yuvarlama, metal işleme ve kaplama, basınçlı kaplar üretimi (kazan, esanjör, kondansatör, kolon, reaktör vs.), çelik yapı, otomotiv sanayi için parça üretimi bu firmalarca gerçekleştirilmektedir.

Müteahhitlik Hizmetleri

Bosna Hersek'de bazı önemli altyapı projeleri gündemde olup, bunların gerçekleştirilmesi sırasında teknik bilgi, tecrübe ve finansman açısından yabancı firmalara ihtiyaç duyulacaktır.

Uluslararası kuruluşlar olan Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası (EBRD) ve Avrupa Kalkınma Bankası (EIB) altyapı projelerinin finansmanında önemli rol oynamaya devam etmektedir. Saraybosna Havalimanı, Sarajevo Bypass, Pan European Corridors gibi projelere kredi verilmiş veya verilecektir.

1992-1995 yıllarında Bosna'daki savaş sırasında konutların yaklaşık %42'si yıkılmış veya hasar görmüştür. Dolayısıyla hem yeni konut yapımında hem de mevcutların yenilenmesi ile ilgili önümüzdeki yıllarda iş hacminin artacağı düşünülmektedir.

İnşaat

Bosna-Hersek'de inşaat sektörü savaş sonrasındaki yüksek talebe rağmen ekonomi içerisinde nispeten düşük bir paya sahiptir. İnşaat sektörünün genel ekonomi içerisindeki yeri %4,5'ler civarındadır.

Turizm

Bosna-Hersek, nehirleri, el değmemiş doğası, tarihi ve kültürel zenginlikleri ile büyük bir turizm potansiyeline sahip olup, yabancı yatırımcılara geniş yatırım imkanları sunmaktadır. Deniz ve kış turizminin dışında SPA turizmi, kültürel ve dini turizm, milli parklar, doğa parkları ve eko turizm gibi turizm çeşitlerinden yararlanmak mümkündür.

Bosna-Hersek çok sayıda termal ve mineral sulara sahiptir. Bu sular temiz olmaları, terapik nitelikleri ve doğal çevreleri ile ünlenmişlerdir. En tanınmış kaplıcalar; Spa Fojnica, Banja Vrucica (Teslic), Gradacac, Mljecanica (Dubica), Aquaterm (Olovo), Gata (Bihac), Guber (Srebrenica), Ilidza (Saraybosna), Kiseljak (Saraybosna yakını), Dvorovi (Bijeljina), Kulasi (Prnjavor), Laktasi (Banja Luka), Sanska Ilidza (Sanski Most), Slatina (Banja Luka) Vilina Vlas (Visegrad) ve diğerleridir.

Ulaştırma ve Telekomünikasyon Altyapısı

Karayolu Ulaştırması

Türkiye ile Bosna-Hersek arasındaki karayolu taşımaları, 14.01.2002 tarihinde Ankara'da imzalanan İkili Karayolu Taşımacılığı Anlaşması ve bu Anlaşma uyarınca düzenlenen protokoller çerçevesinde yürütülmektedir.

Deniz Ulaştırması

Bosna-Hersek ile denizcilik anlaşması müzakereleri halihazırda iki ülke yetkilileri arasında sürdürülmektedir.

Havayolu Ulaştırması

Türkiye-Bosna Hersek Hava Ulaştırma Anlaşması 28 Nisan 1995 tarihinde imzalanmıştır. THY ve Saraybosna Havayolları tarafından haftanın her günü Saraybosna ve İstanbul arasında düzenli sefer bulunmaktadır.

Telekomünikasyon

Bosna-Hersektelekomünikasyon alt yapısı savaştan sonra en hızlı toparlanan sektörlerden birisi olmuştur. Servis kalitesi genelde yüksek olup, işadamları için bir engel teşkil etmemektedir. Ancak telefon ağının modernizasyona ihtiyacı vardır.

Telekomünikasyon sektöründe her üç etnik gurubun kendi operatörü bulunmakta, (Hırvat:Eronet), Boşnak: BH Telecom, ve Sırp:Telekom Sırske'dir. Bunların en büyüğü BH Telekomdur.

Enerji

Bosna -Hersek Enerji Şartı Konferansı üyesidir. Enerji Şartı Antlaşmasını ve PEEREA Protokolünü imzalamış olup, çeşitli doğal enerji kaynaklarına sahiptir. Ülkenin hidroelektrik potansiyeli 6000 MW'ın üzerinde tahmin edilmekte olup, Linyit rezervlerinin yaklaşık 2,3 milyar ton olduğu tahmin edilmektedir. Önemli boyutta rüzgar enerjisi potansiyeline sahip olan Bosna - Hersek'in biyo enerji ham madde kaynaklarının da 1,5 milyon m3 (orman / ahşap sanayi artıkları) olduğu tahmin edilmektedir.

Bankacılık

Bankacılık sektörü Bosna-Hersek ekonomisinin hızlı gelişen sektörlerindedir. Uluslararası bankalar, özellikle de civar ülke bankaları ülkede yatırım yapmaktadır. Bu bankalar arasında Avusturya, Almanya ve Türkiye menşeli bankalar yer almaktadır. Raiffeisen Bank, Zagrebacka, Volksbank ve Türkiye Ziraat Bankası (Turkish Ziraat Bank) önde gelen bankalardır. Türkiye Ziraat Bankası Bosna-Hersek'de çok önemli bir konumdadır.

Bosna-Hersek piyasası nakit paranın fazlaca dönmediği, işlemlerin açık hesap, takas veya 3-6 ay vadeli yürütüldüğü bir piyasadır. Bosna-Hersek ticari risklerin yüksek olduğu bir pazar olması nedeniyle ticari faaliyetlerin mutlaka geçerli belgeler ile ve gerekirse yasal danışmanlık olarak yapılması tavsiye edilmektedir.

Finansal Hizmetler

Bankacılık sektörü Bosna-Hersek ekonomisinin hızlı gelişen sektörlerindedir. Uluslararası bankalar, özellikle de civar ülke bankaları ülkede yatırım yapmaktadır. Bu bankalar arasında Avusturya, Almanya ve Türkiye menşeli bankalar yer almaktadır. Raiffeisen Bank, Zagrebacka, Volksbank ve Türkiye Ziraat Bankası (Turkish Ziraat Bank) önde gelen bankalardır. Türkiye Ziraat Bankası Bosna-Hersek'de çok önemli bir konumdadır.

Bosna-Hersek piyasası nakit paranın fazlaca dönmediği, işlemlerin açık hesap, takas veya 3-6 ay vadeli yürütüldüğü bir piyasadır. Bosna-Hersek ticari risklerin yüksek olduğu bir pazar olması nedeniyle ticari faaliyetlerin mutlaka geçerli belgeler ile ve gerekirse yasal danışmanlık olarak yapılması tavsiye edilmektedir.

Perakende Sektörü

Bosna-Hersek'de Yerleşik Başlıca Perakendeciler

Interex- Fransa. Bosna Hersek'te 15 mağazası bulunmaktadır. İlk perakende mağaza açan gruptur. Bosna Hersek, Romanya, Kosova ve Sırbistan'da faaliyet göstermektedir. <http://interex.ba/>

Mercator-Slovenya'nın en büyük perakende grubudur. Slovenya, Hırvatistan, Sırbistan ve Bosna Hersek'te faaliyet göstermektedir. Bosna Hersek'te 4 mağazası bulunmaktadır. <http://www.mercator.si>

Velpro- Hırvatistan'ın en büyük perakende gruplarından birisidir. Alman Metro perakende grubu gibi faaliyet göstermektedir. Bosna Hersek'te bir mağazası bulunmaktadır. <http://www.velpro.ba/>

FIS- Yerel perakende zinciri. Bosna Hersek'te 7, Avusturya ve Hırvatistan'da 2'şer mağazaları bulunmaktadır. Türkiye ile en çok çalışan perakende grubudur. Gıda ürünleri hariç diğer ürünleri doğrudan kendileri ithal etmektedir. İstanbul'da bir alım ofisleri aracılığıyla ithalat ve ihracat işlemlerini gerçekleştirmektedirler. 10-12 yıldır Türkiye'den ithalat yapmaktadırlar. 150 Türk firmasından yılda yaklaşık 100 Tır mal almaktadırlar. <http://www.fis-bih.com/>

Grup, aynı zamanda mobilya üretimi (ev, mutfak ve banyo mobilyaları) gerçekleştirmektedir. Bosna'da mobilya aksesuarı üreten fabrika bulunmamaktadır. Bu nedenle, ülkemizden sunta, mdf ithal etmek istemektedirler. Mutfak ve banyo mobilya parçalarını Türkiye'ye ihraç edip montajını gerçekleştirmek istemektedirler.

FIS, ev tekstili, hazır giyim, jean, ayakkabı, plastik oyuncaklar, sofrası ve mutfak eşyası, aydınlatma ürünleri, temizlik malzemeleri, çeşitli inşaat malzemeleri gibi çok sayıda ürün ithal etmektedir.

Tropic- Merkezi Sırp bölgesinin başkenti olan Banja Luka'dadır. 4 şehirde Toplam 7 mağazaları bulunmaktadır. Genellikle mağazaları Sırp bölgesindeki şehirlerde yer almaktadır.

Doğrudan Yabancı Yatırımlar

Doğrudan Yabancı Yatırımların Görünümü

Bosna-Hersek'de yapılan yabancı sermaye yatırımlarının giderek artış gösterdiği görülmektedir. Bu artışta gerçekleştirilen özelleştirmeler ve finansal sektöre yapılan yatırımlar etkili olmuştur. Bosna-Hersek'de 1994-2007 yılları arasında toplam 4,6 milyar Avro tutarında yabancı yatırım yapılmış olup 1,294 milyon Avro ile Avusturya başı çekerken 64 milyon Avro ile Türkiye 10. sırada yer almaktadır.

Mayıs 1994-Aralık 2007 döneminde ülke bazında gerçekleşen yatırımlara bakıldığında Avusturya% 27, Sırbistan % 16,7, Hırvatistan %11,8, Slovenya % 9,2, İsviçre %7,3, Almanya % 5,8, Hollanda % 2,4, İtalya %2,2, ABD % 1,7, Türkiye % 1,4 ve diğer ülkelerin % 13,6 pay sahibi olduğu görülmektedir.

Bosna-Hersek'de Yabancı Yatırımların Yıllara Göre Dağılımı (Milyon Avro)

Yıl	Yatırım Tutarı
1999	166

2000	159
2001	133
2002	282
2003	338
2004	567
2005	478
2006	564
2007	1 628

Kaynak: FIPA Foreign Investment Promotion Agency, Bosna-Hersek

Ülkeler İtibarı ile Doğrudan Yabancı Yatırımlar

Ülkelere Göre Yabancı Yatırımlar

Yatırımcı Ülke	Yatırım Tutarı
Avusturya	1,294
Sırbistan	773
Hırvatistan	546
Slovenya	427
İsviçre	337
Almanya	270
Hollanda	113
İtalya	103
ABD	81
Türkiye	64
Diğer	633
Toplam	4.641

Kaynak: FIPA Foreign Investment Promotion Agency, Bosna-Hersek

Sektörler İtibarı ile Doğrudan Yabancı Yatırımlar

Sektörlere göre doğrudan yabancı yatırımlara bakıldığında üretim alanındaki yatırımların % 31,4 ile başı çektiği, % 24,7 ile bankacılık sektörünün ikinci sırada, % 16,1 ile de telekomünikasyon sektörünün üçüncü sırada yer aldığı görülmektedir. Yabancı yatırımlarda ticaret % 9, diğer finansal hizmetler % 8,2, hizmetler sektörü % 6,4, gayrimenkul sektörü % 2,6, ulaşım % 0,9, ve turizm sektörü % 0,7 pay almıştır.

Yatırımlarda Öncelikli Alanlar

Bosna-Hersek'de yatırım açısından cazip sektörleri aşağıdaki gibi sıralamak mümkündür.

- Metal sanayi,
- Otomotiv yan sanayi,
- Turizm,
- Gıda sanayi,
- Enerji sektörü ve
- Ahşap sanayi

Ülkedeki Serbest Bölgeler (Özel Ekonomik Bölgeler)

Serbest bölgede faaliyet gösteren işletmeler, emekle ilgili vergiler hariç diğer tüm vergilerden muaftır. Her türlü mal serbest bölgelere aümrüksüz ithal edilebilmektedir. Ancak serbest bölgeden ihrac

edilecek ürünün değerinde en az % 50 oranında bir artış olmalı, katma değer yaratılmalıdır.

Bosna Hersek'te faaliyet Gösteren Serbest Bölgeler:

- 1- Free Zone – sarajevo
- 2- Free Zone - Vogosca
- 3- Free Zone - Visoko
- 4- Free Zone – Hercegovina Mostar
- 5- Free Zone - Lukavac
- 6- Free Zone – Mostar Jugoistok
- 7- Free Zone - Kiseljak
- 8- Free Zone – Orasje

Ayrıca Brcko özerk bölgesinde daha çok ticari faaliyetlerde bulunan Arizona Serbest Ticaret Bölgesi bulunmaktadır.

Ülkede İş Kurma Mevzuatı

Şirket kuruluşlarına, şirket faaliyetlerine ve faaliyetlerin sona erdirilmesine, şirket türlerine, şirketin haklarına, yetki ve sorumluluklarına ilişkin düzenlemeleri içeren kanunlar Federasyon ve Sırp Cumhuriyeti'nde farklılıklar göstermektedir. Yabancı sermayeli şirketlere, faaliyet konuları açısından sadece silah ve savunma sanayi sektörleri ile doğrudan kamu güvenliğini ilgilendiren sektörlerde sınırlamalar getirilmiştir. Bu alanlarda faaliyet gösterecek yabancı sermayeli şirketlerde yabancı sermaye miktarı %49'la sınırlandırılmıştır.

Ülkenin Federasyon kısmında şirketin kayıt ve tescili için izlenecek prosedürler şu şekilde sıralanmaktadır:

1. Şirket kuruluş sözleşmesinin hazırlanması,
2. Şirketin Dış Ticaret ve Ekonomik İlişkiler Bakanlığı'na kaydı,
3. Şirketin İstatistik Kurumuna Kaydı,
4. İlgili Belediyede Vergi İdaresine kaydı,
5. Gümrük numarası için Gümrük İdaresine başvurmak,
6. Şirketin Kanton Mahkemesine kaydı,
7. Şirket kaşesinin hazırlanması
8. Bir ticari bankada şirket adına hesap açılması,
9. Şirket ve işçilerinin emeklilik ve malullük sigortalarının yaptırılması,
10. İlgili belediyeden işyerinin açılması için izin müracaatının yapılması.

Bu prosedürlerin takibinde dokümantasyon kısmı süre açısından önemli olup şirket normal kuruluş süreci 35-40 gün sürebilmektedir. Bazı durumlarda ise 5 günde sonuçlanabilmektedir. Şirketin hazır olma süreci içerisinde yapılacak olan işler ruhsata yazılmakta, faaliyet alanından bir konu seçilip işyeri ona göre açılmaktadır. Devlet 40 günlük süre içerisinde bir inspektör göndererek inceleme yapar. Onay verilmesinin ardından kuruluş tamamlanır. Şirket kuruluşunda avukatlık desteğinden yararlanmak önemli bir konudur.

Şirket kuruluşunun maliyeti sermaye hariç şu şekildedir:

- İdari masraflar (kırtasiye işleri) 300€ (750KM) civarında
- Avukatlık masrafları 150-750€ (ortalama bir avukat 1000-1500KM) arasındadır

Bu masraflara ilaveten bir ltd.'ye denk gelen d.o.o. şirketi için 2000 KM'lik asgari sermaye gerekmektedir.

Tablo 15: Bosna Hersek'te Şirket Türleri

ŞİRKET TÜRLERİ BH FEDERASYONU SIRP CUMHURİYETİ

Sınırsız Sorumlu Anonim Şirketler (d.n.o.) • Yerli veya yabancı en az iki kişi tarafından kurulur.

- Kuruluş Sermayesine her ortak eşit katkıda bulunur.
- Gerekli asgari bir sermaye yoktur. • En az iki kişi tarafından kontrat esasına göre kurulur.
- Gerekli asgari bir sermaye yoktur.

Sınırlı Sorumlu Anonim Ortaklıklar (d.o.o.) • Bir veya daha fazla kişi tarafından kurulabilir

- Asgari Sermaye 2000KM • Şirketi 1'den 30'a kadar kişi kurabilir

• Asgari sermaye 2000KM

Komandit Ortaklıklar (k.d.) • En az 1 sınırlı ortak, 1 genel ortak olmak üzere iki kişi tarafından kurulur.

- Sınırlı ortak bütün varlığıyla şirketin borçlarından sorumludur. • En az 1 kişinin sınırsız sorumluluğu vardır.

Sınırsız Sorumlu Anonim Ortaklıklar (d.d.) • Bir veya daha çok kişi tarafından kurulabilir.

- Şirket bütün mal varlığıyla alacaklılara karşı sorumludur.
- Asgari sermaye miktarı 50.000KM'dir. Şirket bir anda kuruluyorsa:
- 1-50 arası kişi kurabilir.
- Asgari sermaye 10.000KM'dir

Şirket aşamalı olarak kuruluyorsa:

- 2 veya daha fazla kişi kurabilir,
- Asgari sermaye 20.000KM'dir.

Şirketlerden ayrı olarak işletmeler şubeler açarak da faaliyetlerini sürdürebilirler. Şubeler, piyasa araştırması, tanıtım ve bilgi verme faaliyetlerinde temsilcilik sıfatıyla kurulabilir. Şubeler ana şirketleri adına ve namına kontrat imzalayamazlar ve tüzel kişi statüsünde olamazlar. Şubelerin de Dış Ticaret

ve Ekonomik İlişkiler Bakanlığı'na kayıt olmaları gerekmektedir.

Bosna Hersek'te faaliyet gösteren şirketlerde çalışan yabancılar çalışma izni almak zorundadır. Çalışma izni için işverenin yabancı işçi adına İş Bürosuna (BH Federasyonu) veya Çalışma Bakanlığı'na (Sırp Cumhuriyeti) müracaat etmesi gerekmektedir. İzinler en fazla 1 yıl için çıkartılır ve uzatılabilir. İş akdinin feshi bu iznin geçerliliğini yitirmesine sebep olur. İçişleri Bakanlığı tarafından verilen oturma izni de aynı şekilde 1 yıllık süreyle verilmektedir.

Yatırımlara Sağlanan Teşvikler

Bosna Hersek'de yabancı yatırımcılara sağlanan teşvikler ve yatırımlarla ilgili bütün hususlarda Yabancı Yatırım Teşvik Ajansı FIPA'dan (www.fipa.gov.ba) güncel ve detaylı bilgi alınabilir.

Yatırımlarla İlgili Bazı Yasalar

Yabancı yatırımcılar Bosna-Hersek vatandaşlarının sahip olduğu bütün yasal haklara ve sorumluluklara sahiptir.

Yabancı sermaye yatırımları her türlü mevzuat değişikliğine karşı koruma altına alınmıştır. Ayrıca yabancı sermaye kanunlarında yapılacak değişikliklerde aleyhte hükümler geçmişe yönelik olarak uygulanamaz, lehte hükümlerden yararlanılması mümkündür.

Yabancı yatırımcılar ülkenin herhangi yerinde istedikleri ticari bankada milli para ya da serbest döviz hesabı açabilirler.

Yabancı yatırımcıların, Bosna Hersek'in iş ve muhaceret yasaları altında, yabancı uyrukluları işe alma hakkı vardır.

Yabancı yatırımlar devletleştirme, kamulaştırma ve benzer önlemlere karşı korunmaktadırlar. Bu önlemler ancak uygun bir tazminat karşılığında kamu yararı amacıyla uygulanabilir kanunlar ve kurallar altında gerçekleştirilebilir.

Yabancı sermayeli şirketlerin gayrimenkul edinme hakkı vardır. Yabancı yatırımcılar, mal ve mülkiyet edinme hakları bakımından Bosna Hersek vatandaşlarının sahip olduğu haklara sahiptirler.

Yabancı sermayeli şirketlerin karlarını herhangi bir kısıtlamaya tabi olmadan başka bir ülkeye serbestçe transfer etme hakları vardır.

Yönetim ve denetim kurallarında üyelik için vatandaşlık sınırlandırması yoktur.

Yabancı yatırımcılara yatırım teçhizatının ithalatı için gümrük yükümlülüğünden muafiyet sunulmaktadır (yolcu araçları, slot ve kumar makineleri hariç).

Oturma ve Çalışma İzinleri

Bosna-Hersek'de yeni bir şirket kurmak için Bosna-Hersek vatandaşı veya Bosna-Hersek'de yerleşmek gibi bir şart yoktur. BH'de bir aydan fazla kalmak isteyen yabancıların varış tarihinden itibaren 30 gün içerisinde oturma izni için müracaat etmeleri gerekmektedir. Oturma izinleri 3, 6, 12 aylık dönemler için verilmektedir. Eğer oturma izni çalışma iznine bağlı olarak verildi ise, çalışma izninin süresi ile sınırlıdır.

Müracaatlar, ikamet nedeninin belirtildiği standart müracaat formlarıyla, oturma izni süre sonuna kadar geçerli olan pasaport, ikamet gerekçesi olarak sunulabilecek bilgi ve belgeler, iş nedeniyle ikamet ediliyorsa çalışma izni, müracaat sahibi işveren ise şirket kuruluş sözleşmesi, harç makbuzu ile birlikte entite düzeyindeki İçişleri Bakanlığına yapılır.

Ülkedeki İhaleler

Bosna-Hersek'de açılan ihaleler hakkında T.C. Saraybosna Büyükelçiliği, Ticaret Müşavirliğimizden E-Mail: saraybosna@dtm.gov.tr
E-Mail2: dtsar@bih.net.ba
ve Fipa, Foreign Investment Promotion Agency'den www.fipa.gov.ba bilgi alınabilir.

Dış Ticaret

Genel Durum

Bosna Hersek'in önemli ihraç kalemleri arasında temel metaller, mobilya, motorlu araçlar (büyük ölçüde montaj), metalden eşya, ağaç ve ağaç ürünleri, deri eşya, gıda ve içecek sayılabilir. İthalat kalemleri arasında ise gıda ve içecek, petrol ve kömür, kimyasallar, makine ve ekipman ile motorlu araçlar bulunmaktadır.

Bosna Hersek yeniden yapılanma sürecinin bir sonucu olarak gümrük idarelerini tek bir çatı altında toplamıştır.

Bosna Hersek'de gümrük vergileri % 0-15 değişmekte olup, gümrük vergileri ortalaması % 6,5'dir. İthalatta % 1 gümrük harcı alınmaktadır. Bazı gıda ürünlerinde gümrük vergilerinin yanı sıra

proje için vergileri de (örneğin taksit, gümrük) aynı zamanda aynı Bosna Hersek'e yatırım yapan bir firma için imzalanan ülkeye tavizli rejim kapsamında ihracat yapabilecektir. Türkiye ve Bosna Hersek arasında imzalanan serbest ticaret anlaşmasına göre Bosna Hersek'e ihracatta tüm gümrük vergileri ve eş etkili vergiler sıfırlanmıştır.

Yatırım amaçlı gelen yabancı sermayeye ait mal ve ekipmanlar, Bosna Hersek'de gerçekleştirilecek rehabilitasyon ve onarım projeleri için getirilecek mal ve ekipmanlar, ihrac kaydıyla yapılan ithalat, yatırım amaçlı getirilen komple tesis ve makine ithalatı, yolcu beraberinde getirilen eşya, insani yardım kuruluşları tarafından getirilen ürünler, promosyon ve tanıtım amaçlı getirilen ürünler, numuneler, mektup ve posta yolu ile gelen ürünler, eğitim araç gereçleri, uluslar arası organizasyonlarda tüketilecek malzemeler gümrük vergisinden muaftır.

İthalat esnasında %1 oranında harç kesintisi yapılmaktadır. İhracatta alınan herhangi bir fon ya da vergi yoktur. Bu uygulamanın dışında ithalatta tarife dışı bir engel bir engel ya da anti dumping uygulaması yoktur.

Ülkenin Dış Ticareti

İhracatında Başlıca Ürünler

İhraç Ettiği Başlıca Ürünler (1 000 Dolar)

AS NO	Ürün Adı	2007	2008	2009
	Toplam	4.151.965	5.021.083	3.953.920
27	Mineral yakıtlar, mineral yağlar ve müstahsalları	330.355	494.108	521.838
94	Mobilyalar, aydınlatma, reklam lambaları	312.717	385.857	375.765
84	Nükleer reaktörler, kazan makine ve cihazlar, aletler	426.159	457.457	320.496
44	Ağaç ve ağaçtan mamul eşya	366.515	368.351	270.208
76	Alüminyum ve alüminyum eşya	446.232	490.307	269.640
64	Ayakkabılar, getrler, tozluklar, vb. eşya aksamı	242.354	272.656	243.945
73	Demir veya çelikten eşya	320.899	408.312	217.919
72	Demir ve çelik	265.503	338.403	164.732
62	Örülmemiş giyim eşyası ve aksesuarları	134.471	151.760	125.567
28	Inorganik kimyasal müstahsallar, organik,inorganik bileş.	150.788	195.790	125.000
85	Elektrikli makine ve cihazlar, aksam ve parçaları	107.495	136.205	116.479
99	Başka yerde belirtilmemiş ürünler	132	32.895	111.276
48	Kağıt ve karton, kağıt ve kartondan eşya	70.633	92.674	99.964
39	Plastik ve plastikten mamul eşya	91.510	99.546	77.877
87	Motorlu kara taşıtları, traktör, bisiklet, motosiklet ve diğ.	68.092	85.967	68.806
61	Örme giyim eşyası ve aksesuarları	37.221	46.687	54.614
04	Süt ve süt mamulleri. Kuş ve kümes hay. Yumurtaları,	29.405	42.294	43.408
30	Eczacılık ürünleri	25.096	41.831	39.615
68	Taş, alçı, çimento, amyant, mika vb maddelerden eşya	35.709	33.432	38.779
26	Metal cevheri, curuf ve kül	88.035	65.633	37.680
25	Tuz, kükürt, toprak ve taşlar, alçılar ve çimento	42.001	45.109	37.099
41	Ham postlar, deriler ve köseleler (kürkler hariç)	71.408	55.767	33.904
15	Hayvansal ve bitkisel yağlar ve bunların müstahsalları	25.991	35.557	31.449
08	Yenilen meyvalar, kabuklu yemişler, turuncgil vs.	16.974	20.755	28.340

Kaynak: Trade Map

İthalatında Başlıca Ürünler

İthal Ettiği Başlıca Ürünler (1 000 Dolar)

AS NO	Ürün Adı	2007	2008	2009
-------	----------	------	------	------

AS NO	Ürün Adı	2007	2008	2009
	Toplam	9.720.056	12.188.609	8.363.714
27	Mineral yakıtlar, mineral yağlar ve müstahsalları	1.364.314	1.996.873	1.278.414
84	Nükleer reaktörler, kazan makine ve cihazlar, aletler	1.090.149	1.221.287	760.927
87	Motorlu kara taşıtları, traktör, bisiklet, motosiklet ve diğ.	712.413	906.547	518.126
85	Elektrikli makine ve cihazlar, aksam ve parçaları	550.378	731.876	484.761
39	Plastik ve plastikten mamul eşya	379.391	469.657	353.712
30	Eczacılık ürünleri	223.719	290.407	283.875
73	Demir veya çelikten eşya	276.202	449.148	230.883
22	Meşrubat, alkollü içecekler ve sirke	212.210	245.823	211.894
72	Demir ve çelik	540.072	622.178	204.659
48	Kağıt ve karton, kağıt ve kartondan eşya	179.810	202.867	171.318
64	Ayakkabılar, getrler, tozluklar, vb. eşya aksamı	147.922	167.281	137.567
21	Yenilen çeşitli gıda müstahzarları	124.536	149.298	131.818
94	Mobilyalar, aydınlatma, reklam lambaları	164.805	192.059	130.915
33	Uçucu yağlar, rezinoitler, parfümeri, kozmetik vb.	119.060	142.537	125.626
76	Alüminyum ve alüminyum eşya	157.766	169.672	124.594
90	Optik, fotoğraf, sinema, ölçü, kontrol, ayar cihaz., tıbbi a.	116.475	165.685	115.938
19	Esasını un, hububat, nişasta süt teşk. eden müstahsallar	91.929	117.941	103.381
10	Hububat	155.663	179.623	101.194
44	Ağaç ve ağaçtan mamul eşya	121.119	155.334	110.485
23	Gıda sanayi kalıntı ve döküntüleri, hazır hayvan gıdaları	89.995	114.683	100.441
24	Tütün ve tütün yerine geçen işlenmiş maddeler	98.811	115.711	100.160
17	Şeker ve şeker mamulleri	98.873	108.864	97.317
41	Ham postlar, deriler ve köseleler (kürkler hariç)	147.214	140.882	97.233
62	Örülmemiş giyim eşyası ve aksesuarları	103.892	119.833	94.114

Kaynak: Trade Map

Başlıca Ülkeler İtibarı ile Dış Ticareti

Bosna-Hersek'in 2007-2009 Yılları Arasında Başlıca Ülkeler İtibarıyla İhracatı (1000 Dolar)

Başlıca Ülkeler İtibarı ile İhracat (1 000 Dolar)

İthalatçı ülkeler / Yıllar	2007	2008	2009
Hırvatistan	762.375	865.241	674.786
Almanya	533.023	680.282	580.157
Sırbistan	570.104	758.584	525.973
İtalya	544.864	630.594	502.585
Slovenya	451.338	459.917	330.998
Avusturya	258.485	310.554	232.318
Karadağ	108.900	172.987	163.983
Fransa	64.194	74.392	78.133
İsviçre	81.658	131.023	74.518
Macaristan	153.450	152.266	65.273
Çek Cumhuriyeti	41.884	55.769	50.389
Hollanda	39.754	56.789	44.317
Makedonya	34.052	49.289	43.891
Romanya	39.353	66.104	40.030
Türkiye	17.534	11.856	36.630
Polonya	48.424	44.464	35.868

İspanya	23.850	27.149	27.589
Belçika	26.130	31.064	23.997
İsveç	25.008	34.554	23.840
Slovakya	35.077	28.619	23.035
Hindistan	9.077	672	22.228
Luksemburg	18.199	20.744	19.052
Mısır	13.718	18.794	18.384
Diğerleri	251.514	339.375	990.057
Toplam	4.151.965	5.021.083	3.953.920

Kaynak: Trade Map

Bosna-Hersek'in 2007-2009 Yılları Arasında Başlıca Ülkeler İtibariyle İthalatı (1000 Dolar) Başlıca Ülkeler İtibariyle İthalat (1 000 Dolar)

İthalatçı ülkeler / Yıllar	2007	2008	2009
Hırvatistan	1.712.849	2.079.193	1.255.661
Almanya	1.218.953	1.432.137	944.692
Sırbistan	989.836	1.295.655	867.788
İtalya	879.487	1.138.709	841.694
Rusya Federasyonu	194.351	256.759	585.660
Slovenya	618.627	720.665	513.727
Çin	418.170	560.045	377.126
Avusturya	374.828	453.072	307.992
Macaristan	334.959	538.339	271.659
Türkiye	563.682	645.630	248.257
ABD	208.980	392.595	220.028
Çek Cumhuriyeti	212.247	220.480	172.262
Fransa	208.100	263.630	171.200
Polonya	118.201	153.794	167.971
Brezilya	124.151	172.023	139.422
İspanya	72.836	89.880	90.683
Hollanda	99.144	136.129	90.580
Makedonya	96.882	112.951	87.296
Diğerleri	1.273.773	1.526.923	1.010.016
Toplam	9.720.056	12.188.609	8.363.714

Kaynak: Trade Map

► Dış Ticaret Politikası ve Vergiler

Dış Ticaret Politikası

Bosna Hersek savaşın yıprattığı alt yapısını onarmak için dış ticaretinde çok büyük açıklar veren bir ülkedir. Savaş öncesinde ağır sanayi ağırlıklı olan üretim yapısı, savaş sonrasında değişmiştir. Ülkede gıdadan makineye kadar hemen hemen her şey ithal edilmektedir.

Savaş öncesinde olduğu gibi, savaş sonrasında da Bosna Hersek'in dış ticaretinde en büyük partner AB'dir.

Güneydoğu Avrupa İstikrar Paketi çerçevesinde diğer bölge ülkeleri ile ticaretin serbestleşmesi yönünde anlaşmalar imzalanmıştır. Türkiye ile de Serbest Ticaret Anlaşması imzalamış olan Bosna Hersek, AB'ye tam üyelik çalışmalarını sürdürmektedir.

İthalat Rejimi

Bosna Hersek'e ithalatta gümrük vergileri % 0-15 arasında değişmekte olup, ithalatta %1 gümrük

harcı alınmaktadır. Gümrük vergileri ortalaması % 0,5 düzeyindedir. Belirli bazı gıda ürünlerinde gümrük vergisinin yanı sıra ithalatta bazı petrol ürünlerinden, alkolsüz içeceklerden, bira, şarap ve diğer alkollü içeceklerden, etil alkol ve kahveden prelevman (excise taxes) alınmaktadır.

Türkiye ile imzalanan serbest ticaret anlaşmasına göre Bosna Hersek'e ihraç edilecek tüm ürünler gümrük vergisinden muaftır. İthalatta tarife dışı vergiler ve ülkemiz ihracatçılarına sıkıntıya sokabilecek tarife dışı engeller yoktur. Bosna Hersek'in uyguladığı herhangi bir anti-damping uygulaması da yoktur.

İthalat Rejimi

Bosna Hersek'e ithalatta gümrük vergileri % 0-15 arasında değişmekte olup, ithalatta %1 gümrük harcı alınmaktadır. Gümrük vergileri ortalaması % 6,5 düzeyindedir. Belirli bazı gıda ürünlerinde gümrük vergisinin yanı sıra ithalatta bazı petrol ürünlerinden, alkolsüz içeceklerden, bira, şarap ve diğer alkollü içeceklerden, etil alkol ve kahveden prelevman (excise taxes) alınmaktadır.

Türkiye ile imzalanan serbest ticaret anlaşmasına göre Bosna Hersek'e ihraç edilecek tüm ürünler gümrük vergisinden muaftır. İthalatta tarife dışı vergiler ve ülkemiz ihracatçılarına sıkıntıya sokabilecek tarife dışı engeller yoktur. Bosna Hersek'in uyguladığı herhangi bir anti-damping uygulaması da yoktur.

İhracat Rejimi

Ülke genel itibariyle küçük bir ölçüğe sahip olduğundan yapılacak yatırımlarda serbest ticaret anlaşmaları da dikkate alınmalıdır. Yatırım yapacak firmalar açısından en önemli konulardan biri dış ticaret mevzuatıdır. Aynı durum, hemen hemen her ürünü ithal eden Bosna Hersek ile ticaret yapacak firmalar için de geçerlidir. Bosna Hersek'in dış ticaret uygulamalarına bakıldığında genel olarak sorun çıkartmayan ve ticaret ortamı için uygun bir dış ticaret mevzuatı olduğu görülmektedir. Bu çerçevede gümrük vergileri ilk olarak dikkat edilecek nokta olarak karşımıza çıkmaktadır.

Tarifeler ve Diğer Vergiler

Türkiye Bosna-Hersek Serbest Ticaret Anlaşması

Bosna Hersek ile ticari ilişkilerimizin gelişiminde 1 Temmuz 2003 tarihi itibariyle yürürlüğe giren Serbest Ticaret Anlaşması (STA) önemli bir rol oynamaktadır. Söz konusu Anlaşma, kapsamında gümrük ve eş etkili vergiler 2007 başından bu yana sıfırlanmıştır. .

Ülkemizin bugüne kadar Balkanlarda imzaladığı en liberal STA Bosna-Hersek ile imzalanmış olup, STA'nın yürürlüğe girdiği 2003 yılından bu yana ikili ticaret hacmi 2003 yılında 72 milyon dolardan 2008 yılında 7 katın üzerinde artarak 597 milyon dolar seviyesine ulaşmıştır. Bu rakamın 572 milyon doları ülkemiz ihracatından oluşmaktadır. Ancak, yaşanan ekonomik krizin etkileri sonucunda 2009 yılında ticaret hacmimiz 279 milyon dolara gerilemiş bulunmaktadır.

Türkiye açısından bakıldığında, Türk menşeli ürünler ancak 2007 yılı itibariyle aynı koşullara ulaşabilmiştir. Bu nedenle, 2008 yılında ülkemizin Bosna-Hersek'e ihracatı 2006 yılına oranla yaklaşık % 200 oranında artmıştır.

Tarife Dışı Engeller

İthalat esnasında %1 oranında harç kesintisi yapılmaktadır. İhracatta alınan herhangi bir fon ya da vergi yoktur. Bu uygulamanın dışında ithalatta tarife dışı bir engel ya da anti damping uygulaması bulunmamaktadır.

Ürün Standartları ile İlgili Uygulamalar

Ürün etiketlerinde, ürünün ismi, ithalatçının adresi, ürünün menşei, net ağırlığı/hacmi/miktarı, ürünün içindekiler, muhafaza bilgileri ve tüketicinin dikkat etmesi gereken ilgili uyarılar bulunmalıdır. Teknik olarak karmaşık ürünlerin sunumunda kullanım klavuzu, üretici bilgileri garanti belgesi ve süresi, yetkili servis ve diğer ilgili bilgiler yer almalıdır. Ürün ile ilgili tüm bilgiler pazara sunulmadan önce Boşnakça veya benzer olan dillere çevrilmesi gerekmektedir.

Öte yandan, görüşülen firma temsilcileri iki ülke arasındaki ticarete standartlar açısından herhangi bir sorun yaşanmadığını ifade etmişlerdir. Bosna Hersek'in standartlarla ilgili kurumu Bosna Hersek Standartlar, Meteoroloji ve Entellektüel Mülkiyet Enstitüsü'dür (www.basmp.gov.ba).

Kambiyo Rejimi

Resmi para birimi Konvertibale Mark (KM)'dir. 1 KM = 100 fennig olarak değer bulmaktadır. Demir paralar: 5, 10, 20 ve 50 fennig ile 1 ve 2 KM şeklindedir. Kağıt paralar ise 1, 5, 10, 20, 50, 100 ve 200 KM olarak tedavülde bulunmaktadır. KM döviz kuru EURO'ya endekslenmiş olup, 1,95 KM = 1 Euro'ya sabitlenmiştir. Döviz değişimi bankalar, postaneler ve döviz büfelerinden yapılabilmektedir

► Türkiye ile Ticaret

Genel Durum

Türkiye'nin Bosna-Hersek'den İthalatında Başlıca Ürünler (Dolar)

GTİP No	Ürün Adı	2007	2008	2009	2010
10	Hububat	-	-	4	21
48	Kağıt ve karton, kağıt hamurundan kağıt ve kartondan eşya	-	1	8	14
84	Nükleer reaktörler, kazan, makine ve cihazlar	2	1	3	7
28	İnorganik kimyasal müstahsallar, organik, inorganik bileşikler	8	3	6	5
72	Demir ve çelik	-	-	6	4
41	Ham postlar, deriler (kürkler hariç) ve köseleler	1	-	1	2
73	Demir veya çelikten eşya	-	-	1	2
29	Organik kimyasal müstahsallar	-	-	1	2
36	Barut, patlayıcı maddeler, pirotekni mamulleri, kibrit vs.	-	-	1	6
85	Elektrikli makine ve cihazlar, aksam ve parça.	-	-	1	1
64	Ayakkabılar, getrler, tozluklar vb eşya	1	1	1	1
51	Yün, kıl, at kılı, bunların iplik ve dokumaları	1	0,2	0,2	1
94	Mobilyalar, aydınlatma, reklam lambaları, prefabrik yapılar	1	1	1	1
	Motorlu kara taşıtları, traktör, bisiklet, motosiklet, ve diğerleri	-	0,3	-	0,6

Kaynak: TÜİK

Türkiye-Bosna-Hersek Dış Ticaret Deęerleri (1 000 Dolar)

Yıllar	2006	2007	2008	2009	2010
İhracat	151	445	572	227	224
İthalat	9	22	25	52	72
Denge	142	423	547	175	152
Hacim	160	467	597	279	296

Kaynak: TÜİK

Türkiye'nin Bosna-Hersek'e İhracatında Başlıca Ürünler (Dolar)

GTİP No	Ürün Adı	2007	2008	2009	2010
39	Plastik ve plastikten mamul eşya	23	40	30	25
84	Nükleer reaktörler, kazan, makine ve cihazlar	32	40	24	22
61	Örme giyim eşyası aksesuarları	20	22	17	17
87	Motorlu kara taşıtları, traktör, bisiklet, motosi.	18	26	10	14
85	Elektrikli makine ve cihazlar, aksam ve parça.	16	21	12	14
57	Halılar ve diğer dokumaya elverişli maddeden yer kaplamaları	10	12	10	10
73	Demir veya çelikten eşya	11	17	12	10
62	Örülmemiş giyim eşyası ve aksesuarları	9	11	9	8
08		6	7	9	7

70	Alüminyum ve alüminyum eşya	5	5	4	5
30	Eczacılık ürünleri	5	6	6	6
94	Mobilyalar, aydınlatma, reklam lambaları, prefabrik yapılar	5	7	4	6
19	Esasını hububat, un, nişasta süt teşkil eden m.	5	6	5	5
07	Yenilen sebzeler ve bazı kök ve yumrular	7	6	8	5
48	Kağıt ve karton, kağıt hamurundan kağıt ve kartondan eşya	7	8	5	5
63	Mensucattan mamul diğer eşya	5	6	4	4
18	Kakao ve kakao müstahzarları	4	4	4	4
70	Cam ve cam eşya	4	4	3	4
40	Kauçuk ve kauçuktan eşya	2	3	2	3
60	Örme eşya	2	3	2	3
52	Pamuk	3	4	2	3
34	Sabunlar, yüzey aktif organik maddeler	2	3	2	3
17	Şeker ve şeker mamulleri	4	4	3	3
54	Dokumaya elverişli suni ve sentetik lifler	3	4	3	3
27	Mineral yakıtlar, mineral yağlar ve müstahzarları, mumlar	206	255	2	3
64	Ayakkabılar, getrler, tozluklar vb eşya	3	3	2	3
83	Adi metallere çeşitli eşya	3	3	3	3
33	Uçucu yağlar rezinoitler parfümeri, kozmetik	2	2	2	2
72	Demir ve çelik	8	10	4	2
02	Etler ve yenilen sakatat	2	6	3	2
69	Seramik mamulleri	2	3	1	2
58	Özel dokunmuş mensucat, dantela, duvar halıları, işlemler	3	2	1	2
56	Vatka, keçe, dokunmamış mensucat	-	1	1	2
21	Yenilen çeşitli gıda müstahzarları	1	2	1	2
59	Emdirilmiş, sıvanmış, kaplanmış mensucat, bunlardan teknik eşya	2	3	3	2
71	İnciler, kıymetli taş ve metal mamulleri	2	2	1	1
44	Ağaç ve ağaçtan mamul eşya, odun kömürü	-	1	1	1
15	Hayvansal ve bitkisel yağlar	1	1	1	1

Kaynak: TÜİK

İki Ülke Arasındaki Anlaşma ve Protokoller

İki Ülke Arasındaki Ticaretin Altyapısını Düzenleyen Anlaşma ve Protokoller

Anlaşma Adı	İmza Tarihi
Ticaret ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması	07.11.1995
Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması Anlaşması	21.01.1998
Serbest Ticaret Anlaşması	03.07.2002
Çifte Vergilendirmeyi Önleme Anlaşması	16.02.2005
Sosyal Güvenlik Sözleşmesi ve Uygulanmasına İlişkin İdari Anlaşma	27.05.2003*
Gümrük İdarelerinin Karşılıklı Yardımlaşmasına Dair Anlaşma	03.07.2002
Veterinerlik Alanında İşbirliği Protokolü	13.12.2002
Uluslararası Karayolu Taşımacılığı Anlaşması	22.01.1998
Turizm İşbirliği Anlaşması	24.11.2004

Kaynak: Trademap

İhracat Potansiveli Olan Baslıca Sektörler

Bosna-Hersek'e ihracat potansiyeli olan başlıca sektör ve ürünler arasında mineral yakıtlar, mineral yağlar, beyaz eşya, motorlu kara taşıtları ve yedek parçaları, elektrikli makine ve cihazlar, demir ve çelik, plastik ve plastikten mamul eşya, demir veya çelikten eşya, eczacılık ürünleri, meşrubat, alkollü içecekler, kağıt ve kordon, kağıt ve kartondan eşya ve mobilya yer almaktadır.

Türkiye-Bosna hersek Yatırım İlişkileri

Bosna-Hersek'teki en büyük Türk sermayeli işletme "Turkish Ziraat Bank Bosnia"dır. İkinci sırada, Kastamonu Entegre tarafından Natron Maglaj kağıt ve ambalaj fabrikasına yapılan yatırım (Natron-Hayat) gelmektedir. Bosna Hersek'te faaliyette bulunan 40 civarındaki Türk işletmesinin çoğu ticaretle uğraşmaktadır. Diğer taraftan, Tuzla'da bulunan Soda-So Lukavac üretim tesisleri, 2006 yılında Şişecam iştiraki olan Soda Sanayi tarafından satın alınmıştır. Bosna Hersek'deki Türk yatırımlarının gittikçe artması beklenmektedir. Ülkedeki belli başlı Türk yatırımları şunlardır:

- Ziraat Bankası (Turkish Ziraat Bank Bosnia)
- Kent Elit (Çikolata Bisküvi)
- Natron Hayat, Maglay (Kraft Kağıdı)
- Soda-So Lukavac – Şişecam

Bosna Hersek'e yapılacak yatırımlar konusunda, aşağıda iletişim bilgileri yer alan Yatırım Promosyon Ajansı FIPA tarafından çeşitli hizmetler sunulmaktadır.

FIPA (BiH Yabancı Sermaye Tanıtım Ajansı)
Branilaca Sarajevo 21/III
71000 Sarajevo
Bosnia and Herzegovina
Tel: + 387 33 278 - 080
Fax: + 387 33 278 - 081
E-mail: fipa@fipa.gov.ba
WEB: www.fipa.gov.ba

İki Ülke Arasındaki Ticarete Yaşanan Sorunlar

Ülkede, standartlar ve teknik düzenlemeler test ve sertifikalandırma işlemleri gibi konulardan sorumlu olan kuruluşların alt yapı ve idari kapasitelerinin yetersizliği bu alanda henüz devlet düzeyinde gerekli düzenlemelerin tamamlanmamış olması ihracatçılarımız için sorun teşkil edebilecek bir alandır.

Bosna-Hersek'li ithalatçıların peşin ödeme yerine üç – dört ay hatta altı ay vadeli ödeme planları Türk firmaları açısından cazip olmamaktadır. İhracatçılarımızın bu koşullarda çalışabilmesi için bankacılık desteğine ihtiyaçları vardır.

Bu ülkeye açılması öngörülen Eximbank kredisine de bir an önce işlerlik kazandırılması Bosna-Hersek'te Türk firmalarının faaliyetlerinin desteklenmesi açısından büyük önem taşımaktadır.

Ülkede yatırım yapmak isteyen Türk firmalarının karşılaştığı önemli problemlerden biri de yatırım teşviklerinin yetersiz olmasıdır. Üretimde temel girdi olarak kullanılan elektrik, su ve gaz fiyatlarının yatırımcılara indirimli fiyatlarla tedarik edilebilmesi faydalı olacaktır.

Bosna-Hersek Devleti, Bosna-Hersek Federasyonu ve Sırp Cumhuriyeti olarak ikiye bölünmüş Bosna-Hersek Federasyonu da kendi içerisinde etnik yapı esas alınarak 10 Kantona ayrılmış durumdadır. Karmaşık bir idari yapının varlığı bürokratik işlemleri artırmakta birbiriyle çelişen uygulamalara neden olabilmektedir. Türk firmaları özelleştirme sırasında hantal kuruluşların personelleriyle birlikte alımının da yatırımcıyı olumsuz etkilediğini ifade etmektedirler.

İki Ülke Arasındaki Müteahhitlik İlişkileri

BOSNA HERSEK MÜTEAHHİTLİK HİZMETLERİ

Bosna Hersek'de aşağıda belirtilen bazı önemli altyapı projeleri gündemde olup, bunların gerçekleştirilmesi sırasında teknik bilgi, tecrübe ve finansman açısından yabancı firmalara ihtiyaç duyulacaktır.

Uluslararası kuruluşlar olan Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası (EBRD) ve Avrupa Kalkınma Bankası (EIB) altyapı projelerinin finansmanında önemli rol oynamaya devam etmektedir. Saraybosna Havalimanı, Sarajevo Bypass, Pan European Corridors gibi projelere kredi verilmiş veya verilecektir.

1992-1995 yıllarında Bosna'daki savaş sırasında konutların yaklaşık %42'si yıkılmış veya hasar görmüştür. Dolayısıyla hem yeni konut yapımında hem de mevcutların yenilenmesi ile ilgili önümüzdeki yıllarda iş hacminin artacağı düşünülmektedir.

İşbirliği İmkanları

Bosna-Hersek ile çok geniş işbirliği imkanı olup, imzalanmış olan Serbest Ticaret Anlaşması işbirliği imkanlarını daha da artırmaktadır.

Pazar ile İlgili Bilgiler

Fikri, Sınai Mülkiyet Hakları

Sanayi Mülkiyet Hakları Yasası (Bosna-Hersek Resmi Gazetesi No: 3/02) ve Telif Hakları Yasası (Bosna-Hersek Resmi Gazetesi No: 7/02) Bosna-Hersek'te ticari marka ve marka isim haklarını koruyan yasalardır. Yerli ve yabancı uygulamalar Bosna-Hersek Standartlar, Ölçüler, Tartılar ve Fikri Mülkiyetler Enstitüsü tarafından onaylanmalıdır. Ancak bilindiği kadarı ile Bosna-Hersek'te halen fikri mülkiyet hakları, patent hakları, telif hakları ve ticari marka hakları yeterince korunamamaktadır. Ayrıca Bosna-Hersek taraf olduğu anahtar konumundaki uluslararası anlaşmaları gereği gibi uygulayamamaktadır.

Dağıtım Kanalları

Bosna-Hersek'e mal satmak için ya geniş dağıtım ağına ve filosuna sahip toptancılarla işbirliğine gidilmeli, yada büyük zincir mağazalara doğrudan mal verme yoluna gidilmelidir. Gerek büyük toptancılar ve gerekse zincir mağazalar sadece Bosna-Hersek ile yetinmeyip, dağılan Yugoslavyadan doğan yeni devletlere ve diğer komşulara da mal sevkiyatı yapabilmektedirler.

Toptancıların ve zincir mağazaların dışında Bosna-Hersek'e yerleşmiş, burada faaliyet gösteren Türk işadamları ve Türk firmaları ile de temasa geçmek yararlı olacaktır.

Tüketici Tercihleri

Boşnak Halkın Gıda Tüketim Tercihleri

Boşnak halkı ile olan tarihi ve kültürel bağlarımızı, kültürel etkileşime rağmen gıda tüketiminde Boşnaklarla aramızda bazı farklılıklar vardır. Bu farklılıklara savaş sırasında edinilen bazı alışkanlıkları da eklemek gerekir. Boşnakların sebze yemekleri bizim sebze yemeklerimizle aynı olup, zaten sınırlı sayıda yemek çeşitlerini börek dâhil Osmanlı'ya borçlu olduklarını söylemek mümkündür. Orta gelirli Boşnakların dışarıda yemek yediği lokantaların hemen hemen hepsi et yemekleri üzerine çalışmakta olup, cevapi adı verilen köfte-pide, pırzola, ayran, kola, meyve suyu, daha az olmak kaydıyla, piliç gril, dolma, börek, pirinç pilavı, Begova Çorbası denilen et sulu çorba genellikle halkın yemek yediği lokantalarda (Türkiye'de ki döner, iskender veya şiş kebab, pide salonlarının karşılığı) servis yapılan yemeklerdir.

Bosna-Hersek'te et tüketimi öylesine yaygındır ki Türkiye'de marketlerde pek rastlanmayan et konservelerini Bosna'da marketlerde bulmak mümkündür. En çok tercih edilen et buzağı eti (telatina) olup, daha pahalıdır (kemiksiz-16 KM/kg), dana eti ise (juletina) biraz daha ucuzdur (kemiksiz-14KM/kg). Büyük baş hayvancılıkta en büyük problem buzağı eti yenmesi nedeniyle büyük ekonomik kayıpların oluşmasıdır. Tavuk eti fiyatı ise 5 KM/kg. civarındadır.

Bosna-Hersek'te tavukçuluk gelişme göstermekte olup, tavuk yetiştiriciliği yapan 3-4 firma vardır. Boşnaklar özellikle tavuk butu tercih etmektedirler. ABD ve Çin Halk Cumhuriyeti'nin tavuk butu tüketimleri az olduğu için, Bosna'ya dondurulmuş olarak ucuza tavuk butu ihraç edebilmektedirler. Bir miktar tavuk etinin Türkiye'den de ihraç edildiği ve farklı Boşnak markaları altında pazarlandığı bilinmektedir. Hırvatistan'dan da tavuk eti ithalatları vardır.

Boşnak halkının sebze olarak en çok tükettikleri şey yemeklerde salata olmaktadır. Boşnak halkının sebzelerin yanı sıra bakliyat tüketimleri de son derece az olup, mercimek, nohut, tüketimleri yok denecek kadar azdır. Kuru fasulye ve barbunya fasulye tüketimleri diğer bakliyata nazaran daha fazladır. Bir Türk firması Ramazan ayında yoksullara dağıtılmak üzere 9 ton kuru fasulye almak istediğinde piyasada ancak bu miktarın yarısını bulabilmiş. Taze ve kuru fasulye bir miktar Bosna'da yetiştirilmektedir, ancak kuru fasulye özellikle Çin Halk Cumhuriyeti'nden, nohut, mercimek ve yine kuru fasulye Brezilya ve Arjantin'den ithal edilmektedir. Boşnaklar daha çok iri taneli kuru fasulye tercih etmektedirler, pazarda orta irilikte de kuru fasulye bulunmasına karşın Türkiye'de çokça tüketilen küçük taneli kuru fasulyeye marketlerde ve pazarda rastlanmamıştır. Özetle bakliyat Bosna-Hersek'te fazla tüketilmediği gibi fiyatı da pahalıdır.

Boşnaklar bizim çokça tükettiğimiz bulgur, irmik gibi gıdaları da tüketmemektedirler. Ancak son zamanlarda bulgurun pazara girmeye başladığı söylenmiştir. Marketlerde bu ürünlere rastlamak da mümkün değildir. Türkiye'de olup da Bosna'da bulamayacağınız gıda maddelerinden birisi de enginar'dır. Türkiye'de yaşamış olup, enginarı bilen Boşnaklar, keşke Bosna'da da enginar olsaydı demektedirler. Bosna-Hersek'te çay olarak çok uluslu şirketlerin markaları, ürünleri tüketilmekte olup, bu pazarda Türk Çayı yoktur. Çay Türkiye'de olduğu gibi dökme olarak değil, bardak poşetleri halinde süpermarket raflarında yer almaktadır. Boşnaklar kurutulmuş bamyanın küçük tanelisini tercih etmektedirler ve bu bamyalar Türkiye'den gitmektedir. Yine Boşnaklar bizden farklı olarak reçel değil marmelat tüketmektedirler. Geçmiş tarihlerde Bosna'da reçel pazarlamak isteyen bazı Türk firmaları bu nedenle başarısız olmuşlardır. Marmelâdın yanı sıra kakaolu ya da sade fındık ezmesine, tahin helvasına marketlerde sıkça rastlamak mümkündür. Tahin helva Türkiye'den ithal edildiği gibi Bosna-Hersek'te de tahin helva imal eden firmalar vardır. Bu nedenle ihraç edilecek Helvanın kalitesine dikkat etmekte yarar vardır. Bosna Hersek'in denizle irtibatı olmaması nedeniyle taze deniz balığı tüketimleri fazla olmayıp, tatlı su balıkları, konserve ton balıkları ile bu açık kapatılmaktadır. Konserve ton balığı ithalatı Türkiye'den Tayland'a kadar çeşitli ülkelerden gerçekleştirilmektedir.

Boşnakların beslenme alışkanlıklarındaki bir diğer husus ise fazla konserve tüketmiyor olmalarıdır. Bunun sebebi Boşnak Halkın savaş sırasında konserve yemekten bıkmış olmalarıdır. Savaş sırasında

Batılıların gönderdikleri gıda yardımı kapsamındaki konserve gıdaların çoğu üzerinde tarihi değiştirilmiş, son kullanma tarihi çoktan geçmiş bozuk konserve gıdalardır. Bu gıdalardan Boşnak halkın sağlığı bozulmuş. Özellikle çocuklarda kemik erimesine varıncaya kadar çeşitli hastalıklar ortaya çıkmıştır. Bundan dolayı halk bugün pek fazla konserve tüketmemektedir. Keza halk savaş sırasında pirinç yemekten de bıkmış bulunmaktadır. Bu nedenle Boşnakların pirinç tüketimleri de fazla yüksek değildir. Boşnakların gıda maddeleri tüketimindeki bir başka husus ise tereyağı tüketimlerinin margarin tüketiminden çok daha fazla olmasıdır. Bosna-Hersek'te süpermarket zincirlerinde satışa sunulan gıda maddeleri yöreden yöreye ve etnik yapıya göre bazı değişiklikler gösterebilmektedir. Örneğin Saraybosna'da (Müslüman nüfus yoğun) marketlerde domuz etine pek az rastlanırken ya da hiç rastlanmazken, Mostar'da Hırvatların (Müslüman nüfus yoğun değil) nüfus olarak yoğun olmaları nedeniyle süpermarket reyonlarında domuz etine çok daha fazla rastlanmaktadır.

Bosna-Hersek'te süpermarket raflarında, pazar yerlerinde ve manavlarda sıkça rastlanan Türkiye'den ithal edilmiş Türk gıda ürünleri arasında bisküvi, çikolata, makarna, tahin helvası, pişmaniye, ton balığı, beyaz peynir, tavuk eti, kuru incir, kuru üzüm, fındık ve diğer kuru yemişler, portakal, mandalina, limon, domates, salatalık, patlıcan, kabak, elma, sofralık üzüm, kavun, karpuz, kurutulmuş bamyası, gibi gıda maddelerini saymak mümkündür. Bosna-Hersek'e karpuz bir sezonda, önce Yunanistan, sonra Makedonya ve daha sonra Türkiye'den ithal edilmektedir. 2006 yılında fiyat yüksek olduğu için Türk karpuzu Bosna-Hersek'e ihraç edilememiştir. Bosna-Hersek'e narenciye büyük ölçüde İspanya ve Portekiz'den ihraç edilmekte olup, Türkiye'den daha fazla ihraç edilmesi için gayret gösterilmelidir. Bosna-Hersek'te salatalık çok tüketilmekte olup, taze tüketimin yanı sıra turşu olarak da hatırı sayılır bir tüketim vardır.

Yugoslavya'nın dağılmış olmasına rağmen yeni devletlerin günümüzde kendi aralarındaki ticari ilişki eskiden kalma alışkanlıklar ve yakınlık nedeniyle halen çok kuvvetlidir. Bu nedenle de ticarete öncelik kendi aralarında olmaktadır. Dağılan Yugoslavya'ya ait markaların çoğu halen varlıklarını ve önemlerini korumaktadırlar. Halkın üzerinde çocukluk dönemlerinden kalan güzel hatıralar, güzel izler ya da markaya olan alışkanlık nedeniyle halk alışverişlerinde öncelikle tanıdıkları, bildikleri alışık oldukları markaları, tatları, lezzetleri aramakta, tercih etmektedir. Buna en güzel örneği çikolatada Hırvatistan malı Crush marka çikolatalar verilmektedir. Boşnak halkının çocukluklarından beri bildiği, sevdiği bir tat olması nedeniyle bunun ayrı bir önemi olup, her zaman rahatlıkla satın aldıkları, özellikle aradıkları bir markadır. Şüphesiz ki tüketiciye böyle bir alışkanlığı kazandırabilmek için yüksek kalite ve uygun fiyatın büyük önem taşıdığını unutmamak gerekir. Ayrıca kalite ve uygun fiyatın yanı sıra Crush marka ürünlerin halen süpermarket raflarındaki çeşitleri de çok fazladır. Bugün Bosna-Hersek'te tüketilen çikolatanın hemen hemen tümü ithal edilmekte olup, ithalat Hırvatistan, Slovenya, İsviçre ve Almanya'dan gerçekleştirilmektedir. Türk malı çikolatalara da marketlerde rastlamak mümkün olup, diğer ülke mamulleriyle hem fiyat ve hem de kalite olarak rekabet edebilmektedirler. Ayrıca Saraybosna'da bir Türk firması (Kent Elit) tarafından büyük bir başarıyla çikolata, şekerleme ve bisküvi üretimi yapılmakta ve bütün Bosna-Hersek'te pazarlanmakta ve hatta komşu ülkelere ihraç edilmektedir. Perakende satış fiyatları göz önüne alındığında Bosna-Hersek'te çikolata fiyatlarının Türkiye'ye nazaran biraz daha ucuz olduğunu söylemek mümkündür. Bosna-Hersek'e Türkiye'den en az beş altı ayrı marka bisküvi ihraç edilmekte olup, bu sayıyı onun üzerine çıkartmak mümkündür, ancak firmaların birbirlerini fiyat kırarak ithal baltalamaları, pazardan pay almaya çalışmaları, pazarı bozmamaya çalışmaları gerekir. Aksi takdirde halı ihracatçılarının yaptığı gibi pazar kaybedilir, bundan da her iki taraf zararlı çıkmaktadır (Halı ihracatçıları metre karesini 30 dolara sattıkları halıları birbirleri ile rekabet ederek, karşılıklı fiyat kırarak 10 dolara kadar indikleri için bugün Bosna-Hersek'e halı satamaz duruma gelmişlerdir). Benzer şekilde fiyat kırmalardan dolayı başka ülkelerde limon ve diğer ürün ihracatımız da da problemler yaşanmıştır.

Bosna-Hersek zeytin ve zeytinyağı için de iyi bir pazardır. Süpermarket raflarında genelde küçük cam kavanozlarda İtalyan ve İspanyol malı zeytin ve zeytinyağına sıkça rastlanmakta olup, Boşnaklar daha çok yeşil zeytini tercih etmektedir ve süpermarket raflarında siyah zeytinden daha çok yeşil zeytin bulunmaktadır. Sırbistan, Makedonya ve Kosova'da Türk zeytini satılmaktadır ancak Türk zeytini ve zeytinyağı henüz Bosna-Hersek'e girmemiştir. Daha doğrusu dış ticaret istatistiklerinde Türkiye'den Bosna-Hersek'e yıldan yıla değişmekle birlikte bir miktar zeytin ve zeytinyağı ihracatı görünmektedir. Ancak süpermarket raflarında İtalyan, İspanyol markaları gibi diğer ülke markalarının yanında Türk Markalarına rastlanmamıştır. Bosna-Hersek pazarının zeytin ve zeytinyağı talebinin yavaş da olsa uzun bir süre sürekli artış göstermesi beklenmekte olup, Türk zeytin ve zeytinyağının bu pazara kendi markalarımızla girmesinde yarar vardır. Süpermarket raflarında sıkça rastlanan gıda maddeleri arasında karışık turşu, salça, ketçap, mayonez, hardal gibi çeşnileri saymak mümkündür, ancak bu ürünler arasında da Türk markalarına rastlanmamıştır. Özellikle süpermarket raflarında Türkiye'nin dünyada rakipsiz olduğu kornişon turşusuna rastlanmamıştır. Bosna'da süpermarketlerde satılan salatalık turşuları iri ve kalın salatalıklardan yapılmaktadır. Mayonez, hardal, ketçap, salça ithal edilmekte olup, hardal Almanya, Avusturya ve Slovenya'dan ithal edilmektedir. Bosna-Hersek'te sebze meyve konserveçiliği vardır, ancak ithalat daha büyük boyutta olup, Bosna-Hersek'te konserveye işlenen ürünler bizim geleneksel konservelerimizden biraz farklıdır. Konserve bamyası, zeytin ve diğer konserve sebze meyve ambalajlı olarak ithal edilmektedir.

Hayvancılığın doğal sonucu olarak Bosna-Hersek'te süt ve süt ürünleri üretimi vardır, ancak Slovenya ve Hırvatistan'dan da süt ve süt ürünleri ithal edilmektedir. Bosna-Hersek'te beyaz peynirin yanı sıra Avrupa ülkelerinde tüketilen peynir çeşitleri de çok tüketilmektedir. Peynircilik büyük ölçüde Travnik'te yapılmakta ancak dışarıdan da ithal edilmektedir (Kiselya'nın da kaymağı meşhurdur). Bir Türk firması Bosna-Hersek'e yaklaşık bir yıl süreyle beyaz peynir ihraç etmiş, ancak Bosna-Hersek içerisinde dağıtımını gerçekleştiren firma ile ortaya çıkan anlaşmazlık nedeniyle ihracat şimdilik sekteye uğramıştır. AB'ye üye oluncaya kadar Slovenya süt üretimini sübvansede edip, Bosna'ya ihraç etmekteydi. Ancak Slovenya AB'ye üye olduktan sonra süt üretimini Hırvatlar sübvansede edip, Bosna'ya ihraç etmeye başlamışlardır. Bosna-Hersekli Hırvatlar, daha çok Hırvatistan'dan, Sırbistan'dan mal almayı tercih etmektedirler.

Kısaca, Bosna-Hersek'e salça, zeytinyağı, zeytin, ketçap, mayonez dâhil hemen her türlü gıda maddesi satılabilir. Burada fiyat ve kaliteye ek olarak özellikle çikolata, şekerleme, bisküvi, makarna gibi

ürünlerde çeşit fazlalığının da önemli olduğunu unutmamak gerekir. Halkın % 80'i orta % 20'si üst gelir düzeyine sahip olup, fiyat ve ürün kalitesi buna göre ayarlanmalıdır. Bir örnek vermek gerekirse pahalı İtalyan makarnası Bosna Hersek'in % 15'ine hitap ediyor diyebiliriz.

Boşnakların içki, özellikle de bira tüketimleri yüksektir. Hemen hemen her şehirde bir bira fabrikası vardır. Saraybosna, Bihaç ve Mostar bu şehirlerden bazılarıdır. Ayrıca Belçika (Stella), Hırvatistan (Tuborg) ve Türkiye'den (Efes), Almanya'dan çeşitli marka biralara ithal edilmektedir. Diğer alkollü içkilerin tümü dışarıdan gelmekte olup, rakı ise evlerde yapılmaktadır. Bosna'da içkinin yanı sıra sigara tüketimi de çok yüksek olup, Saraybosna ve Mostar'da sigara fabrikaları vardır.

Saraybosna – Mostar yolu üzerinde bir kola fabrikası, Saraybosna, Travnik ve Banjaluka'da meyve suyu fabrikaları mevcuttur, ancak yeni tesislerin kurulması mümkün olup, içeceklerin önemli bir kısmı Bosna'da üretilmekte ya da şişelenmektedir.

Boşnaklar yemeklerinde genellikle ayçiçek yağını tercih etmektedirler. Yerli üretimleri daha doğrusu birkaç sıvı yağ dolmuş tesisleri olduğu gibi, ithalat da yapmaktadırlar. Sıvı yağ ithalatı genelde Avusturya, Macaristan ve Sırbistan'dan gerçekleşmektedir. Son zamanlarda İtalya ve İspanya menşeli zeytinyağı tüketimi artış eğilimindedir. Sıvı yağ ithalatında daha önceleri uygulanmakta olan prelevmanlar Serbest Ticaret Anlaşmaları (STA) ile kaldırılınca yerli Boşnak üretici bundan zarar görmüştür. Ayrıca margarin fabrikaları da olmayıp, margarin ihtiyacı da ithalat ile karşılanmaktadır. Margarinin yanı sıra bir miktar tereyağı da ithal edilmektedir. Margarin ve tereyağı ithalatı Hırvatistan, Slovenya, Almanya, Avusturya gibi ülkelerden gerçekleşmektedir. Hem yemeklik sıvı yağ ve hem de margarin Türkiye'den de Bosna-Hersek'e ihraç edilebilir.

Reklam ve Promosyon

Bosna-Hersek'de 7 günlük gazete ve 12 tanesi kamu olmak üzere 30 televizyon kanalı bulunmaktadır. Saraybosna'da iki, Banja Luka ve Mostar'da ise birer haber ajansı bulunmaktadır.

Bosna-Hersek'de günde yedi defa yayınlanacak 30 günlük bir televizyon reklam kampanyasının yaklaşık olarak 60.000\$'a mal olabileceği öğrenilmiştir. Televizyon reklamlarının yanında ülkede kullanılacak en önemli reklam aracı billboardlardır. Yol kenarlarında bulunan billboardların ulaşılan kitle açısından en etkin reklam araçlarından biri olduğu düşünülmektedir.

Ambalaj, Paketleme ve Etiketleme

Ürün etiketlerinde, ürünün ismi, ithalatçının adresi, ürünün menşei, net ağırlığı/hacmi/miktarı, ürünün içindekiler, muhafaza bilgileri ve tüketicinin dikkat etmesi gereken ilgili uyarılar bulunmalıdır. Teknik olarak karmaşık ürünlerin sunumunda kullanım klavuzu, üretici bilgileri garanti belgesi ve süresi, yetkili servis ve diğer ilgili bilgiler yer almalıdır. Ürün ile ilgili tüm bilgiler pazara sunulmadan önce Boşnakça veya benzer olan dillere çevrilmesi gerekmektedir.

Satış Teknikleri ve Satışı Etkileyen Faktörler

Boşnak tüketicide diğer pek çok ülkede olduğu gibi, kaliteli ve uygun fiyatlı mal talep etmekte, markalı ürünleri tercih etmektedir. Beyaz ve kahverengi eşyada satılan malın garanti süresi ve yaygın servis imkanları da ayrıca önem kazanmaktadır.

Boşnak iş adamı ise peşin para ile ticaret yerine altı ay gibi vadeli mal almayı tercih etmektedir.

Anlaşmazlıkların Çözümü

Bosna-Hersek'de iş yaparken herşeyden önce güvene dayalı iş yapmak yerine mutlaka geçerli yazılı belgelere dayalı iş yapmak gerekir.

Ticari anlaşmalar yapmadan önce ticari konularda deneyimli bir avukattan yasal destek alınması çok yerinde bir davranış olacaktır.

Satış Sonrası Hizmetler

Boşnak tüketici, satın aldığı ürünün garanti belgesine yaygın servis ağına büyük önem vermektedir.

Ulaştırma ve Taşımacılık Maliyetleri

Bosna Hersek ulaştırma açısından Güney Doğu Avrupa bölgesinin ortasında stratejik bir konumda bulunmaktadır. Orta Bosna bölgesinde yer alan Zenica'dan, Üsküp ve Belgrad şehirleri ile Macaristan aşağı yukarı aynı uzaklıkta bulunmaktadır. Ayrıca ülkeyi diğer hatlar üzerinden (Ploce – Mostar – Saraybosna – Visoko – Zenica – Doboj – Slovenski) Avrupa'ya bağlayacak 5C Koridoru projesi de yürütülmektedir.

Mevcut yollar oldukça virajlı ve dardır. 100-120 kmlik bir mesafe bile 1 saat 30 dk ile 2 saat arasında değişen bir zaman dilimini kapsamakta, bazı yollarda bu süre daha da uzayabilmektedir. Bu sebeple,

ağır tonajlı vasıtalar için uygun lojistik ortamın bulunmadığı söylenebilir.

Belirtilen olumsuz yol koşullarına rağmen Bosna Hersek Türkiye'deki nakliye firmaları açısından bölgesel bir yönetim ve dağıtım merkezi olarak ele alınabilir. Kamyon taşımacılığı baz alındığında merkez transit geçiş noktası olan Orta Bosna daha etkin ve düşük maliyetli bir operasyon imkanı sağlayabilir. Ancak, belirtilen olumsuz koşulların yanısıra yolların rehabilitasyonuna yönelik girişimlerin dikkate alınması değerlendirmelerin daha sağlıklı yapılabilmesine imkan tanıyacaktır.

Türkiye'den ülkeye yapılan taşımalarda pek fazla sıkıntı bulunmamaktadır. Kara taşımacılığında firmaların araç belgelerinin yanında ruhsatın da muayene tarihi dahil eksiksiz olarak bulundurulması gerekmektedir. Gümrüklerde en çok dikkat edilen noktaların başında belgeler gelmektedir. Eksiklik durumunda araç takılı kalabilmektedir.

Ayrıca, yolların dar, virajlı ve bozuk olması ürünler için daha itinalı ambalajlama yapılmasını gerektirmektedir. Yol şartları dikkate alındığında, ürünün teslimatında sıkıntı yaşanmaması açısından zarar görme riskini en aza indirecek önlemlerin, ambalajlama başta olmak üzere alınması önem arz etmektedir.

Türkiye'den Bosna'ya yapılan sevkiyatlar küçük bir ülke olması dolayısıyla az olmaktadır. Giden araçların dönüşü de karşılıklı ticaretin dengesizliği dolayısıyla üçüncü ülkeler üzerinden gerçekleşmektedir. Türkiye'den Saraybosna'ya yapılan yüklemelerin TIR başına 1900-2000€ arası bir maliyet oluşturduğu görüşülen firmalar tarafından ifade edilmektedir. Ürüne göre değişmekle beraber fiyatlara %5-10 arası bir maliyet yansımalarına sebep olabilmektedir. Dolayısıyla, İtalya, Hırvatistan, Slovenya vb. yakın ülkeler nakliye avantajı dolayısıyla maliyet avantajına sahiptir.

Mal sevkiyatı sırasında firmalarımızın özellikle dikkat etmesi gereken hususlardan biri de Bosna Hersek ile gerçekleştirilen STA'nın sağlayacağı maliyet avantajıdır. Bu avantajın aktif hale getirilebilmesi için Euro 1 belgesi gerekmektedir. Bu belgenin beyan edilememesi durumunda %11 oranında bir vergi ödenmesi gerekmektedir, bu da fiyat avantajının kaybolmasına sebep olmaktadır.

Kamu İhaleleri

Kamu ihaleleri ile ilgili olarak T.C. Saraybosna Büyükelçiliği, Ticaret Müşavirliğimizden bilgi alınabilir. Ticaret Müşavirliğimizin iletişim bilgileri aşağıdadır.

Adres: Skenderije 4 71000 Saraybosna / Bosna Hersek
Tel: 00 387 33 665 988
Fax: 00 387 33 208 562
E-Mail: saraybosna@dtm.gov.tr
E-Mail2: dtsar@bih.net.ba

İşadamlarının Pazarda Dikkat Etmesi Gereken Hususlar

Ticareti Etkileyen Kültürel Faktörler

Bosna-Hersek uzun yıllar Türk Kültürünün etkisi altında yaşamış olup, kültürel olarak pek çok benzer yönlerimiz vardır. Öne çıkan bazı farklılıklar arasında Boşnakların daha az sebze ve bakliyat tüketmeleri, daha çok et ve et ürünlerini tüketiyor olmalarını söyleyebiliriz. Ayrıca, biz Türkler daha çok reçel tüketirken Boşnaklar marmelat tercih etmektedirler. Bu nedenle Bosna-Hersek'e reçel satmaya çalışmak pek doğru bir yaklaşım olmayacaktır. Ayrıca Boşnaklar savaşın getirdiği bir tercih olarak piring ve konserve ürünleri de severek tüketmemektedirler.

Para Kullanımı

Resmi para birimi Konvertibale Mark (KM)'dir. 1 KM = 100 fennig olarak değer bulmaktadır. Demir paralar: 5, 10, 20 ve 50 fennig ile 1 ve 2 KM şeklindedir. Kağıt paralar ise 1, 5, 10, 20, 50, 100 ve 200 KM olarak tedavülde bulunmaktadır.

KM döviz kuru EURO'ya endekslenmiş olup, 1,95 KM = 1 Euro'ya sabitlenmiştir.

Döviz değişimi bankalar, postaneler ve döviz büfelerinden yapılabilmektedir.

Pasaport ve Vize İşlemleri

Bosna-Hersek Türkiye'ye vize uygulamamaktadır.

Resmi Tatiller ve Çalışma Saatleri

Bosna-Hersek'de resmi tatiller:

- 1 - 2 Ocak Yeni Yıl tatili,
- 1 Mart Bağımsızlık Günü,
- 1 - 2 Mayıs Uluslararası Mayıs Tatili ve

25 Kasım Ulusal Tatildir.

Bu tatiller süresince bazı dükkanlar ve kurumlar 24 saat açıktır. Diğer taraftan Bosna-Hersek'de vatandaşların inançlarına göre dini bayramlarda da çalışılmamaktadır.

Çalışma saatleri işyerlerine göre değişmekle birlikte resmi daireler ve firmaların çalışma saatleri için genel uygulama 08:00-16:00 saatleri arasındadır.

Bankalar

- Haftaiçi 08:30 – 19-20:00
- Cumartesi 09:00 –13:00

Postane

- Her gün 07:00 – 16:00 (20:00 Merkez Ofis)

Bakkallar

- Her gün 08:00 – 22:00

Pazarlar

- Pazartesi-Cumartesi 07:00 – 17:00
- Pazar 07:00 – 16:00

Alışveriş Merkezleri

- Pazartesi-Cumartesi 08:30 – 23:00
- Pazar 08:30 – 22:00

Kullanılan Lisan

Ülkede Boşnakça konuşulmaktadır. Bosna Hersek'de iş görüşmesi yapmak için Boşnakça bilmiyorsanız Türkçe ve Boşnakça bilen bir tercümana ihtiyaç duyabilirsiniz. İngilizce, Almanca gibi lisanslar Bosna-Hersek'te fazla yaygın değildir.

Ulaşım

Karayolu Ulaştırması

Türkiye ile Bosna-Hersek arasındaki karayolu taşımacılığı, 14.01.2002 tarihinde Ankara'da imzalanan İkili Karayolu Taşımacılığı Anlaşması ve bu Anlaşma uyarınca düzenlenen protokoller çerçevesinde yürütülmektedir.

Deniz Ulaştırması

Bosna-Hersek ile denizcilik anlaşması müzakereleri halihazırda iki ülke yetkilileri arasında sürdürülmektedir.

Havayolu Ulaştırması

Türkiye-Bosna Hersek Hava Ulaştırma Anlaşması 28 Nisan 1995 tarihinde imzalanmıştır. THY ve Saraybosna Havayolları tarafından haftanın her günü Saraybosna ve İstanbul arasında düzenli sefer bulunmaktadır.

Haberleşme

Bosna Hersek telekomünikasyon altyapısı savaştan sonra en hızlı toparlanan sektörlerden birisi olmuştur. Servis kalitesi genelde yüksek olup, işadamları için herhangi bir engel teşkil etmemektedir. Ancak, telefon ağının modernizasyona ihtiyaç duyduğu ifade edilebilir. Rakamlar itibarıyla telekomünikasyon sektörünün en önemli bileşenlerinin şu şekilde olduğu tahmin edilmektedir.

Telefon : 968.900 (2005)

Mobil Telefon : 1.594.000 (2005)

İnternet Hostu : 31.490 (2006)

İnternet Kullanıcı sayısı : 806.000 (2005)

Telekomünikasyon sektöründe her üç etnik grubun kendi operatörü bulunmakta (Hırvat: Eronet, Boşnak: BH Telekom ve Sırp: Telekom Sırpске) olup, bunların en büyüğü BH Telekom'dur.

Bosna Hersek'ten yapılan Türkiye aramaları nispeten pahalıdır.

Yerel Saat

Zaman Dilimi:

Bosna-Hersek Türkiye'den bir saat geridedir. Yaz saati uygulaması Mart ayının son pazarı, Kış saati uygulaması ise Ekim ayının son Pazar günü yürürlüğe girmektedir.

Çalışma Saatleri

Çalışma saatleri işyerine göre değişmekle beraber resmi daireler ve firmaların çalışma saatleri için genel uygulama 08.00-16:00 saatleri arasındadır.

Hafta içi:08:30-19:00-20:00
Cumartesi:09:00-13:00

Postane:
Hergün 07:00-16:00 Merkez Postane:20:00)

Bakkallar /manavlar:
Hergün: 08:00-22:00

Pazarlar – Hal:
Pazartesi- Cumartesi:07:00- 17:00
Pazar: 07:00-16:00

Alışveriş Merkezleri:
Pazartesi- Cumartesi:08:30-23:00
Pazar:08:30-22:00

Yerel Ölçü Birimleri

Bosna-Hersek'de ölçü birimi olarak metrik sistem kullanılmaktadır.

Telefon Kodları

Bosna-Hersek'in uluslararası telefon kodu +387'dir.

İklim

arasında yer almaktadır. Bosna-Hersek küçük bir ülke olmasına karşın, konumu ve topografyası nedeniyle çok farklı iklim özellikleri göstermektedir. Bosna -Hersek'in denizden yüksekliği Adriyatik Denizi kıyılarında sıfır olup, ülkenin en yüksek noktası Maglic tepesinde 2 386 metreye kadar çıkmaktadır. Büyük kısmı dağlık olan Bosna-Hersek'te arazi engebeli bir yapıya sahip olup, ulaşım vadilerin tabanında yer alan akarsular boyunca açılan kıvrımlı yollarla yapılabilmektedir. Bosna-Hersek'te Adriyatik Kıyıları hariç karasal iklim görülür. Sıcaklık Temmuz-Ağustos aylarında 32 (25-32) dereceye kadar çıkarken Aralık-Ocak aylarında -20 dereceye kadar düşer. Yıllık ortalama yağış 1 200 mm civarında olup, en yağışlı ay olan Haziran ayı ortalaması 110-115 mm ve en kurak ay olan Aralık ayı ortalaması 40-70 mm civarındadır. Güneşli günlerin sayısı ise 200 gün civarındadır. Ülkenin Güneybatı kesiminde ve Neretva Vadisi'nde Akdeniz iklimi görülür. Bu bölgelerde meyve sebze bahçeleri, üzüm bağları bulunur. Saraybosna'nın güneyi gibi yüksek rakımlı bölgelerde ise Alp İklimi hâkimdir. Yıllık ortalama yağışın yüksekliği ülkenin önemli bir kısmının orman örtüsü ile kaplı olması sonucunu doğurmuş olduğu gibi, yine aynı nedenden dolayı ülke akarsular yönünden de oldukça zengindir. Bu iklim koşulları Bosna-Hersek'te bağcılık, meyvecilik ve sebzeçilik için son derece uygun koşullar oluşturmaktadır. Ayrıca seracılık içinde koşullar son derece uygundur. Bosna -Hersek'in iç kısımları ise dağlık olup, karasal iklime sahiptir. Kışlar soğuk, yazlar ise uzun sürmektedir. Su bakımından zengin çayır ve meralar intensif ve ekstansif sığır yetiştiriciliğine müsait olduğu gibi bu yörelerde patates, lahanalar gibi sebzeler de yetiştirilmektedir. Bu alanlar organik ürün yetiştiriciliğine de uygundur. Ülkenin kuzeyinde ise tipik karasal iklim görülmekte olup, kışlar çok soğuk, yazlar ise ılık geçer. Bu bölgedeki ovalar tahıl, sebze ve sığır yetiştiriciliği için elverişlidir.

Genel Değerlendirme ve Öngörüler

Bosna-Hersek uygun kalitede ve uygun fiyatlı bütün ürünler için kendisiyle birlikte komşu ülkeleri de içine alan bir pazardır. Bosna-Hersek ile imzalanmış olan Serbest Ticaret Anlaşması bu ülke ile olan karşılıklı ticaretimizi artırmamız açısından çok önemli bir vasıta. Türk ihracatçıları bu pazarda Sırp, Hırvat, Alman, İtalyan, Avusturya, Yunan ve İspanyol firmaları ile rekabet edebilecek güce ve imkana sahiptir.

Paylaşılan uzun ortak geçmiş, Türkiye'de yaşayan çok sayıda Boşnak vatandaşımız, Türkiye'de eğitim gören çok sayıda Boşnak öğrenci Türkiye ve Bosna-Hersek arasında asırlardır iki ülke arasında var olan iyi ilişkilerin devamını sağlamakta, bu iyi ilişkiler siyasi, ekonomik, ticari ve kültürel alanlar başta olmak üzere her alanda mükemmel bir düzeyde devam etmektedir. Türkiye, Bosna-Hersek'in kalkınmasına, her alanda elinden gelen desteği sağlamaktadır.

Bosna-Hersek yakın geçmişte yaşadığı savaş nedeniyle uğradığı ağır tahribatı sarmaya, kurumlarını oluşturmaya çalışmakta bunda da sahip olduğu yüksek eğitilmiş işgücüsüyle büyük başarı sağlamaktadır. Bosna-Hersek bugün savaş öncesinden biraz daha farklı olarak ağır sanayi yerine hizmetler, bankacılık, enerji, orman ürünleri, kimyasal maddeler, madencilik ve turizm sektörlerine ağırlık veren bir gelişme programı izlemektedir.

Bosna-Hersek'e yönelik ihracatımız 2009 yılı itibariyle 227 milyon dolar, ithalatımız 52 milyon dolar düzeyinde gerçekleşmiştir. İhracatımız 2008 yılında 572 milyon dolar, ithalatımız da 25 milyon dolar seviyesinde gerçekleşmişti. Bosna-Hersek'e yönelik ihracatımız 2004-2008 yılları arasında yıllık ortalama % 61 oranında artarken Bosna-Hersek'den ithalatımız aynı dönemde yıllık ortalama % 20 oranında artmıştır. Bosna-Hersek'in 2004-2008 yılları arasında dünyadan toplam ithalat artışı yıllık ortalama %19'dur. Bu durum, Bosna-Hersek pazarındaki pazar payımızı artırmada başarılı olduğumuz,

karşınıkların ticaretimiz için büyüme gösterdiği ve pazardaki diğer rakipler karşısında pazar kazandığımız anlamına gelmektedir. Pazardaki en önemli rakiplerimiz Hırvatistan, Almanya, Sırbistan, İtalya ve Slovenya olup, Avusturya'nın Bosna-Hersek üzerinde olan tarihi ilgisi bugünde özellikle ekonomik ve siyasi alanlarda devam etmektedir. Ayrıca Bosna-Hersek ile olan dış ticaretimizde ticaret dengesinin hızlı bir şekilde Türkiye'nin lehine gelişme göstermeye devam ettiği görülmektedir.

Petrol ürünleri, inşaatlarda kullanılan plastik malzemeler, beyaz eşya, otobüsler, otomobiller, kamyonlar ve tüm oto yan sanayi ürünleri, hazır giyim, televizyonlar, elektrikli ısıtıcılar, kablolar, demir çelik ürünleri, halılar, kağıt-karton ürünleri, mobilya, kuru meyveler, bisküvi ve makarna Bosna-Hersek'e yönelik ihracatımızda önde gelen ürünlerdir. İthalatımızdaki önemli ürünler ise; kömür, kabuklu yiyecekler, sodyum karbonat, alüminyum hidroksit, sıvı pompaları, et ve ayakkabılardır.

Türkiye ve Bosna-Hersek arasında yakın ilişkiler vardır. Osmanlı İmparatorluğu döneminden bu yana süregelen iyi ilişkiler günümüzde de ekonomik, siyasi ve kültürel alanlarda devam etmektedir. Bosna-Hersek'in başkenti Saray Bosna'nın kelime anlamı Saray'ın Bahçesi olup, Osmanlı'nın Bosna-Hersek'e verdiği önemi göstermesi açısından önemlidir. Bu önem bugünde devam etmekte olup, iyi ilişkilerin devamında Türkiye'de yaşayan ve Türkiye'de eğitim görüp tekrar Bosna'ya dönen çok sayıda Boşnak'ın da katkıları vardır. Boşnakca'da kimi kaynaklara göre yaklaşık 3 000 diğer kaynaklara göre de 9 000 Türkçe kelime yer almaktadır. Bu durum iletişimimizde çok önemli bir avantaj oluşturmaktadır.

Bosna-Hersek pazarındaki potansiyelimizin daha iyi değerlendirilebilmesi amacıyla, ülkemiz tanıtımının daha etkin olarak yapılmasına, Bosna-Hersek'e kaliteli mal ihracatının teşvik edilmesine gayret gösterilmelidir. Bu ülkedeki fuarlara etkin biçimde katılımın sağlanması firma katılımlarının yanında resmi katılımlarında yararlı olacağı, ülkemizin Bosna-Hersek ile işbirliğine verdiği önemi vurgulaması açısından önemli olacağı düşünülmektedir. Bu arada Bosna-Hersek'e yapılacak ihracatın sadece Bosna-Hersek'le sınırlı kalmayacağını özellikle dağılan Yugoslavya coğrafyasına da yönelik olacağını hatırlatmalıdır. Bu arada Bosna-Hersek'in Türkiye ile olan dış ticaretlerinde verdikleri büyük açıktan rahatsızlık duyduğunu unutmamak da gerekir. Bosna önemli miktarda Türk sanayisinin ihtiyaç duyduğu ham alüminyum, ağaç mamulleri ve ham deri ihrac etmektedir. Türkiye'nin mevcut sanayi altyapısı ve coğrafi konumundan dolayı Boşnak firma ve işadamlarına sunabileceği ortak yatırım/işbirliği olanaklarının da her fırsatta vurgulanması ve işbirliği fırsatlarının araştırılmasının faydalı olacağı düşünülmektedir.

Bosna-Hersek'e özellikle tüketim ürünlerini ihrac potansiyelimiz yüksektir. Bu ürünlerin ihracatının artırılması ülkedeki tüketim ürünleri dağıtım kanallarına yönelik ortak yatırım işbirliği faaliyetlerinin artırılması ile paralel olacaktır. Ülkeye sanayi makineleri, plastik, kauçuk işleme makineleri, ambalaj makineleri, takım tezgahları, hafif sanayi makineleri, ihracatı yukarıda adı geçen ürünlerle birlikte potansiyel ürünler olduğu düşünülmektedir.

Tarım ve Gıda Ürünleri İhrac Potansiyelimiz

Bosna-Hersek coğrafi yapının ve iklimin sağladığı avantaj ile ormancılık ve orman ürünleri konusunda büyük bir avantaja sahiptir. Orman ürünlerinin dışında Bosna-Hersek'de pek çok meyve ve sebze yetişmektedir. Bunların arasında patates, fasulye, lahana, soğan, yeşilbiber, domates, mantar, erik, elma, armut, vişne, kiraz, şeftali, ayva, kayısı, ceviz, badem, üzüm, böğürtlen, çilek gibi ürünleri sayabiliriz. Ancak bu kadar çok çeşit ürünün yetiştirilmesi mümkün olmasına karşın, üretim, iç tüketimi karşılamamakta, tarım ve gıda ürünlerinin her birini ama az, ama çok ithal etme zorunluluğu doğmaktadır.

Sektör	GTİP	Potansiyel Ürün	Ülkenin Toplam İthalatı 2009 (milyon dolar)	Türkiye'nin Ülkeye İhracatı 2010 (milyon dolar)	Türkiye'nin Toplam İhracatı 2010 (milyon dolar)	Dünya İthalatında Ülkenin Payı 2009	Türkiye'nin Ülkeye İhracatındaki Değişim 2009-2010 (%)	Ülkenin Toplam İthalatındaki Değişim 2008-2009 (%)	Türkiye'nin Ülkeye İhracatı 2010 Aylık Veriler*	Türkiye'nin Ülkeye İhracatı 2011 Aylık Veriler*	Ülke İthalatında İlk 5 Ülke ve Pazar Payları (%)	Ülkenin Türkiye'ye ve Ülkelere Uyguladığı Gümrük Tarifeleri
Kuru Meyveler	080620	Kuru Üzüm	0,7	0,4	418	0,05	9	-33	-	-	İran:23,3Türkiye:60, Çin:9,7, Hırvatistan:2,7	AB ülkeleri:1,3, üçüncü ülkeler:0 Türkiye:0
Konserve Meyve Sebze	200570	Zeytin	0,8	0,03	108	0,05	-40	-38	-	-	İspanya:54,6, Hırvatistan:27,4, Yunanistan:6,3, Türkiye:4,1	AB ülkeleri:0, Üçüncü ülkeler:0 Türkiye:0
Şekerli ve Çikolatalı Mamuller	1806	Çikolata ve kakao içeren diğer gıda müstahzarları	81	4	365	0,46	-29	-12	-	-	Sırbistan:35, Hırvatistan:30, Polonya:9,4, Almanya:9,3 Türkiye:4,3	AB ülkelerine 14,1, İsviçre:24,4, Türkiye, Sırbistan, Hırvatistan, Makedonya, Hırvatistan ve Karadağ:0
Bisküvi	190531	Tatlı Bisküviler	32	2,8	172	0,59	-25	-14	-	-	Sırbistan:63,5 Makedonya:14,2 Hırvatistan:9 Türkiye:8,7 Polonya:1,2 Almanya:1	AB ülkelerine:42,5, İran, Meksika ve Kanada:50,6, Sırbistan, Makedonya, Hırvatistan ve Karadağ, Moldova, Arnavutluk
Yaş Meyve Sebze	0805	Turuncgiller	21,5	5,9	863	0,2	36	-15	-	-	Türkiye:27,2 İspanya:18,2 İtalya:14,6 Hırvatistan:14 Yunanistan:13	Üçüncü ülkelere 4,4
Şekerli ve Çikolatalı Mamuller	1704	Kakao içermeyen şekerli mamuller	18	3	279	0,24	-30	-14	-	-	Hırvatistan:23,8 Sırbistan:18,8 Türkiye:16,3 Makedonya:7,2 İspanya:6,6	AB ülkeleri:4,2 Çin, Brezilya, Rusya Fed.,Kolombiya, Ekvador, Mısır, Suriye:19,5 , Türkiye:0
Bitkisel Yağlar	1517	Margarin	14,4	0,25	124	0,35	-32	-19	-	-	Hırvatistan:37 Sırbistan:26,3 İtalya:12,7 Macaristan:12,3 Polonya:2,2 Türkiye:1,7	Rusya Fed., Arjantin, Kazakistan, Endonezya ve Malezya iç
Yaş Meyve Sebze	0702	Sofralık domates	7	5,2	477	0,1	29	-11	-	-	Türkiye:73 Makedonya:16,6 İtalya:4,7 Fas:1,4, Sırbistan: 1,3İspanya:1,2	Türkiye:0, AB ülkeleri:1, Üçüncü ülkeler:22,4
Yaş Meyve Sebze	0709	Diğer sebzeler	6	1,9	110	0,06	9	12	-	-	Türkiye:31, Makedonya:22 Sırbistan:17,6 İspanya:11,9 İtalya:5,5	AB ülkeleri:0,7, Üçüncü ülkeler:5,2, Türkiye:0
Domates Salçası	200290	Domates salçası	2,9	0,004	144	0,11	-98	-10	-	-	İtalya:44,3 Çin:16,4 Hırvatistan:14,3 Makedonya:9, Macaristan:4,7 Türkiye:0,1	Çin, İsviçre, Şili:10 AB ülkeleri:0 Türkiye:0
Yaş Meyve Sebze	0810	Diğer meyveler	2	0,4	88	0,03	11	24	0,04	0,08	İtalya:69 Türkiye:12 İspanya:6 Şili:4 Mısır:3	Türkiye:1,9 İspanya:1,9 Mısır:5 ABD:5
Sert Kabuklu Meyveler	080222	Fındık	1	0,7	892	0,08	-13	-9	-	-	Türkiye:69 İtalya:23, Hollanda:2,8, ABD:2,2, Gürcistan:1,3	Üçüncü ülkeler:5, Türkiye:0

Kaynak : Tablonun hazırlanmasında Türkiye'ye ilişkin rakamlarda TÜİK, diğer ülkelere ilişkin istatistik rakamlarında UN-ITC TradeMap, gümrük vergisi konusunda AB ülkeleri için TARIC diğer ülkeler için kendi gümrük idarelerinin verileri kullanılmıştır.

* Veriler 12 aylıktır.

Alkollü ve Alkolsüz İçecekler

Bosnakların içki, özellikle de bira tüketimleri yüksektir. Hemen hemen her şehirde bir bira fabrikası vardır. Saraybosna, Bihaç ve mostar bu şehirlerden bazılarıdır. Ayrıca Belçika (Stella), Hırvatistan (Tuborg), Türkiye'den (Efes) ve Almanya'dan çeşitli marka biralar ithal edilmektedir. Diğer alkollü içkilerin tümü ithal edilmekte olup, rakı ise evlerde yapılmaktadır.

Bosna-Hersek'te Şarap Sektörü

Bosna-Hersek şarap üreticisi olmakla birlikte net şarap ithalatçısıdır. Savaş öncesi bağ alanları 6 000 ha olup, kurulu şarap fabrikası kapasitesi 375 000 HL. ile Bosna- Hersek'in şarap sanayi dağılan Yugoslavya Cumhuriyetleri arasında büyüklük açısından en sonda yer almaktadır.

Bosna-Hersek'te Şarap Tüketimi

Bosna-Hersek'in şarap tüketimi hakkında kesin bir veri olmamakla birlikte FAO ve çeşitli kaynaklar bu tüketimin kişi başına yıllık 1,8 litre ile 5 litre arasında değiştiğini kaydetmektedirler. Mahalli uzmanlar ise Bosna-Hersek'te yıllık kişi başına şarap tüketiminin 2 litre olduğunu ve az da olsa artış eğiliminde olduğunu ifade etmektedirler. Bosna-Hersek'te ticari amaçla üretilen şarabın %70-75'i iç tüketime gitmektedir. Son yıllara kadar 30 yaşın üzerindeki erkek nüfus başlıca şarap tüketicisi kesimi oluştururken son yıllarda kadınların oluşturduğu kesim en hızlı gelişen şarap tüketicisi kesimi oluşturmaktadır ve son tahminlere göre Bosna-Hersek'te satılan şarapların yarısından fazlasını kadınların oluşturduğu kesim tüketmektedir. Gençler ise halen şarap yerine birayı tercih etmektedir. Bosna-Hersek'te geleneksel olarak ve dünyadaki eğilimlerin tersine beyaz şarap tüketimi, kırmızı şarap tüketiminden daha yüksektir. Pek çok şarap tüketicisi ucuz ve düşük kaliteli şarapları tercih etmektedir. Orta yaş grubuna giren iş adamlarının tüketim tercihleri biraz farklılık göstermekte olup, bu gruba giren tüketiciler en yüksek kalitedeki en pahalı şarapları tercih etmektedirler.

Bosna-Hersek'in Şarap İthalatı

Bosna-Hersek'in 1999-2003 yıllarını içeren ortalama şarap tüketimi 34 000 HL. olup, yıldan yıla belirgin dalgalanmalar göstermektedir. Ortalama ithalat değeri 5,6 milyon ABD Doları olup, 2,3 ile 9,4 milyon dolar arasında yıldan yıla değişmektedir. Aynı dönemde negatif ticaret dengesi 2 ile 8 milyon ABD Doları arasında değişmiş olup, ortalaması 4,4 milyon ABD Doları olmuştur.

Bosna-Hersek'in ithal ettiği şarapların ortalama fiyatları 1,75 ABD Doları / litre olup, bu fiyat komşu ülkelerde daha düşüktür. Örneğin Hırvatistan'ın ithal ettiği şarapların ortalama fiyatı 0,81, Makedonya'nın 0,91, Slovenya'nın 0,62 ABD Doları / litredir. Bosna-Hersek Federasyonu'na şarap ithalatının çoğunu Slovenya ve Hırvatistan'dan gerçekleştirilmektedir.

Bosna-Hersek'in Şarap Üretimi

Bosna-Hersek'in Güney kesimi bağcılığın yapıldığı tek bölge olup, önde gelen asma çeşitleri; autochthonous Zilavka (beyaz) ve Blatina (kırmızı) dir. Ayrıca daha az sayıda Vranac, Merlot, Cabernet, Sauvignon ve Alicant Bouchet asmaları yetiştirilmektedir. Bu çeşitlere Blatina çeşiti ile tesis edilmiş büyük bağlarda rastlanmaktadır.

Bağ Alanları

Bosna-Hersek'te savaş öncesi bağ alanları 6 000 ha civarındaydı. Bağ alanları savaş sonrasında FAO verilerine göre 2003 yılında 3 600 hektara gerilemiştir. Bağların çoğu oldukça yaşlı olup acilen gençleştirilmeye ihtiyaç duymaktadır. Son 40 yıldan beri Bosna-Hersek'teki bağların %80'i şarap üretimine tahsis edilmiştir. Bosna-Hersek'te bağ alanları henüz kayıt altına alınmamıştır, yani kadastro yoktur. Ayrıca bağlar vasıflarına göre ve sofralık üzüm bağı olup olmadıklarına göre bir sınıflamaya tabi tutulmamış olup halen eski Yugoslav isimlendirme sistemi yürürlüktedir.

Üretimin Yapısı

Güvenilir veri eksikliği nedeniyle şarap üretimini sınıflandırmak hemen hemen imkânsızdır. Savaş öncesinde Bosna-Hersek'te şarap üretimi devlete ait büyük bir tarım-gıda firmasının elindeydi. Ticari olarak üretilen bütün şaraplar bu firmanın etiketiyle satılmakta ve bütün üretim beş büyük şaraphanede gerçekleştirilmekteydi. Savaştan sonra ise küçük ya da orta büyüklükteki bir kısım firma (kapasiteleri 100- 1 500 HL.) kendi ürettikleri şarapları kendileri şişelemeye başladılar. Bu firmaların sayıları yıldan yıla artış gösterirken bir taraftan da firmaların bir kısmı çoğu kez mali sıkıntılar ya da pazarlama becerilerindeki eksiklikler ya da iç piyasada periyodik olarak görülen şarap arzındaki fazlalık nedeniyle piyasadan çekilmektedirler. Özelleştirme ve ileri teknoloji kullanımında doğan problemler nedeniyle daha önce devlete ait beş şarap fabrikasının üçünde sınırlı miktarda ve düşük kaliteli şarap üretiminden dolayı çeşitli güçlüklerle karşılaşmıştır.

Bosna-Hersek'te üzüm üretimi nispeten küçük bağlarda gerçekleşmektedir (0,3 - 0,4 ha). Üzüm bağlarının çok azı 10 hektardan daha büyüktür. Pek çok şarap fabrikasının kendi üzüm bağları vardır. Ancak bu üzüm bağları genellikle şarap fabrikalarının kurulu kapasite ihtiyaçlarını karşılamaya yeterli olmayıp komşu bağlardan şaraplık üzüm alma ihtiyacı doğmaktadır.

Şarap Verimi

Şaraplık üzüm bağlarında ortalama verimin 5,5 ton / hektar olduğu tahmin edilmektedir. Yetiştirilen şaraplık üzüm çeşitleri ve halen kullanılmakta olan alet ve ekipmanlarla ortalama şarap verimi hektara 410 hektolitredir.

Şarap Üretimi

Bosna-Hersek'in yıllık ortalama şarap üretimi 55 000 HL'dir. Üretim yıldan yıla 47 000 HL (2000 yılında) ile 75 000 HL (2003 yılında) arasında büyük farklılıklar göstermektedir. Savaş sonrası tesis

edilen bağlar üzüm üretiminde ve dolayısıyla şarap üretiminde önemli artışlara neden olmaktadır. Tesis edilen yeni üzüm bağlarının önemli bir kısmında cv. Vranac çeşidi dikilmiştir (bir yerli Montenegrin çeşidi). Cari ve potansiyel pazarlarda Bosna-Hersek şarapları arasında Vranac çeşidi seçkin Montenegrin üzümü ve şarabı olarak bilinir.

Yerli şarap üretimi dört kaliteye ayrılmaktadır. Bu kaliteler; en üst kalite PSR, iyi kalite PSR, sofralık kalite PSR ve sofralık kalite w/o PSR'dir. Resmi kontrollerin yetersizliği nedeniyle, büyük miktarlarda ticari amaçla üretilen şaraplar gerçeğe aykırı olarak en üst kalite diye pazarlanabilmektedir. Bölgedeki diğer ülkelerle kıyaslandığında şişelenen orta kalitedeki şarap oranı oldukça düşük, şişelenen en düşük kalitedeki sofralık şarap oranı ise göreceli olarak daha yüksektir. Şarap uzmanlarına göre Bosna-Hersek'te üretilen şarapların %35'i en üst kalitede, % 15'i iyi kalitede (orta kalite) ve % 50'si sofralık kalitede şaraplardır.

Üretim Maliyeti Ve Rekabet Edebilme

Bosna-Hersek'in başlıca üzüm yetiştirilen bölgelerinde iklim ve toprak şartları bağcılık için oldukça uygundur. Üzüm yetiştiricilerine zamanında ödeme yapılmakta olup, fiyatlarda üzümün kalitesine bağlı olarak oldukça uygundur (0,50 – 0,75 AVRO/kg üzüm). Yetkililerin ifadelerine göre Bosna-Hersek'te üzüm yetiştiriciliği en avantajlı bitkisel üretim alanlarından birisidir. Şarap üretiminde güvenilir üretim maliyeti bilgileri olmamakla birlikte, bağların parçalanmış küçük alanlar olması ve şarap fabrikalarının küçük kapasiteli olmaları nedeniyle şarap üretim maliyetlerinin göreceli olarak yüksek olduğu tahmin edilmektedir. Bütün bu olumsuzluklara rağmen ihrac edilen şarapların fiyatı göreceli olarak ucuzdur (0,61 ABD Doları/ litre (1999-2003 yılları itibariyle). İhrac edilen ortalama şarap miktarı 20 000 HL olup yılda büyük değişiklikler göstermektedir. 2000 yılında 4 400 HL'ye kadar düşen şarap ihracatı, 2003 yılında 35 000 HL'ye kadar çıkmıştır. Bosna-Hersek'in şarap ihracatının %90'ı Hırvatistan'a gerçekleştirilmektedir. Şarap ihracatının % 9'u ise Sırbistan ve Karadağ, Slovenya ve Avusturya'ya kalan %1'i ise Almanya, İsveç, Kanada ve ABD'ye gitmektedir. Aynı yıllar için ortalama şarap ihracatından elde edilen gelir, 1,2 milyon ABD Doları olup, 2000 yılında 0,3 milyon dolardan 2003 yılında 2,8 milyon ABD doları seviyesine yükselmiştir. 1998 yılından beri ihrac edilen şarap miktar olarak artarken değer olarak artış miktarı aynı orantıda olmamaktadır. Fiyat olarak artışın miktar olarak artışın gerisinde kalmasının nedeni ise ihrac edilen şarapların düşük kalitede olmasıdır. AB ülkelerine ihracat halen güç olmaktadır. Bunun nedeni için ehli olunmaması, resmi kontrol sistemlerinin yetersizliği ve şarapların kalitesini ve güvenilirliğini denetleyecek yetkili büroların eksikliğidir.

Politika

Bosna-Hersek'in şarap sektörünü geliştirmenin en önde gelen ve en önemli şartı yeni ve etkili bir şarap kanunun uygulamaya konmasıdır. Sektör halen eski Yugoslav şarap kanun ve yönetmelikleriyle düzenlenmekte, idare edilmektedir. Bu arada diğer eski Yugoslav Cumhuriyeti Devletleri (Sırbistan ve Karadağ hariç) AB şarap yasası ile uyumlu yeni şarap kanun ve yönetmeliklerini adapte etmişlerdir. Bosna-Hersek'in şarap sektörünü geliştirmenin diğer bir şartı ise, Bosna-Hersek şarap sanayinin modernize edilmesi, bağ alanlarının kadastro sunun yapılması ve üzüm ve şarap üreticilerinin kayıt altına alınması, ayrıca halen geçerli olan adlandırma sisteminin revizyona tabi tutulmasıdır. Bütün bu aktiviteler ilgili kuruluşların güçlendirilmesi ile takviye edilmelidir.

Tüketici tercihleri, gelenekler ve Bosna-Hersek şaraplarının kendine has özellikleri; iç pazarı ve komşu ülkeleri yakın gelecek için en çok umut vaat eden pazarlar konumuna getiren başlıca faktörlerdir. Bosna-Hersek'te federasyonu oluşturan devletlerin uyguladıkları farklı yasalardan kaynaklanan bazı problemler doğmakta ve bu durum devletler arasında ki ticareti hemen hemen imkânsız hale getirmektedir. Bu nedenle Bosna-Hersek'i oluşturan devletler arasında etiketleme ve vergilendirme yasalarında uyum ve birliğin sağlanması Bosna-Hersek şarap sektörünün gelişmesi için öncelik taşımaktadır. AB şarap sektörünün hemen hemen bütün unsurları, uygulama ve yaptırımları küçük, zayıf ve organize olmamış Bosna-Hersek şarap sektörü için büyük bir engel, büyük bir zorluktur. AB'nin şarap arz fazlası ve AB'li üreticilere sağlanan destekler Bosna-Hersek'li üreticilerin üzerinde en çok durdukları konuları oluşturmaktadır. Sektörde rol oynayanlar bir takım değişikliklerin gerekliliğini vurgulamaktadırlar. Bu değişiklikler arasında tarım arazilerinin ve bağ alanlarının kadastro sunun yapılması, belli başlı şarap üreticilerinin kayıt altına alınmaları, üzüm bağlarının ve şarap fabrikalarının modernizasyon için desteklenmesi ve yönlendirilmesi, kalite kontrol sistemlerinin ve pazar düzenleme yapılarının AB ile uyumlu hale getirilmesi ve AB ile uyumlu bir şekilde çalıştırılmasının sağlanması yer almaktadır. Ancak bu değişikliklerin çoğunun yapılabilmesi için devletin kurumsal ve mali desteği gerekli olup, ayrıca tüketici talepleri de pazara yönelik bir biçimde karşılanmalıdır. Bu konuda Bosna-Hersek'in şanslı olduğu tek nokta AB'nin Bosna-Hersek şarap sektörünün yeniden organizasyonu için yeterince uzun bir süre tanımış olmasıdır.

Baharat

Bosna-Hersek'de süpermarket raflarında Türkiye'de tüketilen baharatların tümüne rastlamak mümkündür. Türkiye'de olmayan vegeta adı verilen karışık baharat Bosna-Hersek'de çokça tüketilmektedir.

Baharatlar süpermarket raflarında çeşitli ambalaj materyalleri içinde özellikle cam ve plastik küçük kap ve şişelerde pazarlanmaktadır.

Bakliyat

Boşnak halkının sebzenin yanısırabakliyat tüketimlerinde son derece az olup, mercimek nohut

lukemleri yok gelecek kadar azdır. kuru fasulye, ve barbunya fasulye lukemleri uiger bakıyala nazaran daha fazladır.

Taze ve kuru fasulye bir miktar Bosna-Hersek'de yetiştirilmektedir, ancak kuru fasulye özellikle Çin Halk Cumhuriyetinden, nohut, mercimek ve yine kuru fasulye Brezilya ve Arjantin'den ithal edilmektedir.

Bisküvi

Bosna-Hersek'de gıda sanayi için ham madde ihtiyacı büyük sorun olup, herşeyden önce şeker, yağ ve un ithal edilmektedir. Savaş öncesi çalışan şeker fabrikası şu an atıl durumda olup, yatırımcı beklemektedir. Un ithalatı özellikle Sırbistan ve Macaristandan gerçekleştirilmektedir.

Bosna-Hersek'e un, şeker, katı ve sıvı yağ gibi girdiler Türkiye'den de ihraç edilebilir. Ayrıca pastacılık sanayinde fındık, kuru üzüm ve vanilya gibi girdilere de ihtiyaç duyulmakta, ithal edilmektedir. Ekmekçilik ve pastacılık sanayinde kullanılan maya da Türkiye'den ithal edilmektedir.

Bosna-Hersek'e gıda maddesi satabilmek için Tarım Bakanlığında ruhsat alınması gerekmektedir. Bisküvi ve benzeri ürünleri ihraç ederken hayvansal katkı oranı (süt, süt tozu gibi) önemli olup, hayvansal katkı maddeleri belirli oranın üzerindeyse izin almak gerekmektedir.

Bosna-Hersek'in Türkiye'den ithalatı olup, marketlerde çeşitli firmalarımıza ait kendi markalarını taşıyan bisküvilere rastlanmaktadır.

Bitkisel Yağlar

Boşnaklar yemeklerinde genellikle ayçiçek yağını tercih etmektedirler. Yerli üretimleri daha doğrusu birkaç sıvı yağ dolum tesisleri olduğu gibi, ithalat da yapmaktadırlar. Sıvı yağ ithalatı genelde Avusturya, Macaristan, ve Sırbistandan gerçekleşmektedir. İtalya ve İspanya menşeli zeytinyağı tüketimi artış eğilimindedir. Sıvı yağ ithalatında daha önceleri uygulanmakta olan prelevmanlar Serbest Ticaret Anlaşmaları (STA) ile kaldırılınca Boşnak üretici bundan zarar görmüştür. Ayrıca margarin fabrikalarında olmayıp, margarin ihtiyacı da ithalat ile karşılanmaktadır. Margarinin yanısıra bir miktar tereyağı da ithal edilmektedir.

Margarin ve tereyağı ithalatı Hırvatistan, Slovenya, Almanya, Avusturya gibi ülkelerden gerçekleştirilmektedir.

Bulgur

Boşnak Halkının bulgur, irmik gibi gıdaları tüketme alışkanlıkları yoktur.

Çay

Bosna-Hersek'de süpermarket gıda reyonlarında en çok rastlanan ürünlerden birisi bitki çaylarıdır. Avusturya menşeli Teekanne marka bitki çayları marka olarak önemli bir ağırlığa sahiptir. Bosna-Hersek markası Seti'de süpermarket raflarında yer almaktadır.

Siyah çay süpermarket raflarında bitki çaylarına nazaran daha az yer kaplamaktadır. Siyah çay olarak piyasada uluslararası markalar yer almaktadır.

Endüstriyel Bitkiler

Şeker Pancarı

Bosna-Hersek'te resmi kayıtlı şekerpancarı üretimi yoktur. Bosna Hersek'in bütün şeker ihtiyacı ithalatla karşılanmakta ve bir miktar şeker Bosna-Hersekli tüccarlar tarafından re-eksport edilmektedir.

Eski Yugoslavya Cumhuriyeti döneminde Bosna-Hersek'in küçük miktarda şeker pancarı üretimi (161 129 ton, 1991 yılı itibarıyla) ve Bijeljina'da 400 000 ton/yıl şeker pancarı işleme kapasitesinde bir şeker fabrikası vardı. Düşük şeker ithalat fiyatları ve yüksek şeker pancarı nakliye masrafları bu şeker fabrikasının rekabet gücünü büyük ölçüde ortadan kaldırmış olup, fabrika savaş öncesinde üretimini durdurmuştur (1992 - 1995). Savaş sırasında fabrikanın zarar görmemiş olmasına rağmen fabrikada şeker üretimi tekrar başlamamıştır. Bijeljina şeker fabrikası halen devletin mülkiyetinde olup, tekrar şeker üretimi için özelleştirilmesi gerekmektedir. Bosna-Hersek'te gıda sanayinde değişim çok yavaş olmakta ve stratejik bir plana da bağlı değildir. Bu nedenle şeker fabrikasının ne zaman özelleştirileceği belirsizliğini korumaktadır.

Kanatlı Etleri

Bosna-Hersek'de tavukçuluk gelişme göstermekte olup, tavuk yetiştiriciliği yapan 3-4 firma vardır. Boşnaklar özellikle tavuk butu etmektedirler. ABD ve Çin Halk Cumhuriyeti'nin tavuk butu tüketimleri az olduğu için, Bosnaya ucuz dondurulmuş tavuk butu ihraç edebilmektedirler. Bir miktar tavuk etinin Türkiyeden de ihraç edildiği ve farklı Boşnak markaları altında pazarlandığı bilinmektedir. Bosna-Hersek'in Hırvatistandan da tavuk eti ithalatı vardır.

Konserve Meyve Sebze

Bosna-Hersek'de konserve meyvelere bolca rastlanmaktadır. Konserve meyveler genelde İtalya, İspanya, Slovenya menşeli olup, Tayland ve Vietnam gibi ülkelerden de ananas, mango gibi tropik iklim meyvelerine ait konservelere rastlanmaktadır.

Bosna-Hersek'de süpermarket raflarında sıkça et ve balık konservelerine de rastlanmakta olup, ton balığı konserveleri Tayland Menşeli olabildikleri gibi Türkiye menşeli Tonbalıkları raflarda yer almaktadır.

Yine süpermarket raflarında bol miktarda mayonez, hardal, ve ketçap gibi ürünlere rastlanmakta olup, ketçaplar için ayrılan alan domates salçası için ayrılan yerden çok daha fazla oluşu, dikkat çekicidir. Ayrıca Türkiye ile kıyaslandığında ajvar (kırmızı biber ezmesi) için ayrılan alanın nispeten çok daha fazla olduğu görülmektedir.

Maya

Bosna-Hersek ülkemizden ekmek ve pastacılık alanında kullanmak üzere önemli miktarda maya ithal etmektedir.

Meyve Suyu

Bosna-Hersek'de süpermarket reyonlarında en çok rastlanan ürünler arasında meyve sularını sayabiliriz. Meyve suları karton uzun ömürlü ambalajlarda olduğu kadar albenisi yüksek cam şişelerde de pazarlanmaktadır.

Saraybosna, Travnik ve Banyaluka'da meyve suyu fabrikaları, Saraybosna-Mostar karayolu üzerinde de bir kola fabrikası vardır. Yeni tesislerin kurulması mümkün olup, içeceklerin önemli bir kısmı Bosna'da üretilmekte yada şişelenmektedir.

Organik Tarım Ürünleri

Bosna-Hersek organik gıda üretimi için çok uygun toprak, su ve hava gibi üretim faktörlerine ve dolayısı ile büyük avantaja sahiptir. AB'nin organik gıda ihtiyacını karşılamak için Orta ve Doğu Avrupa'da giderek artan miktarda organik gıda üretimi yapılmaktadır. Bosna-Hersek'te göreceli olarak işçilik ücretlerinin düşük olması, son derece sınırlı miktarda suni gübre ve tarımsal ilaç kullanılması, kirletilmemiş tarıma müsait arazilerin varlığı ve temiz su kaynaklarının yanı sıra temiz hava ve bu arada belki de hepsinden önemlisi AB Pazarı'nın hemen yanında olması Bosna-Hersek'i organik tarımsal üretimde avantajlı kılan hususların başında gelmektedir.

Bosna-Hersekli tarımla ilgili kişilerin görüşlerine göre Bosna-Hersek organik tarım için son derece elverişlidir. Ancak organik tarım Bosna-Hersek'te başlangıç safhasında olup, zorunlu bir standart henüz yoktur (organik tarımla ilgili ulusal bir yasa hazırlanmıştır). Tüketiciler tarımsal üretimin hemen tamamının organik olduğunu düşünmektedirler. Bunun nedeni tarımsal üretimin geleneksel yöntemlerle yapılıyor olmasıdır. Bosna-Hersek'te pestisit kullanımı Avrupa'da ki en düşük düzeydedir. Ancak bütün bu avantajlara karşılık çevreyi kirleten bir iki sanayi kuruluşu vardır.

Domates Salçası

Bosna-Hersek'de süpermarket raflarında keçap ve domates salçası gibi ürünlere sıkça rastlanmakla birlikte, ketçap için ayrılan alan, domates salçası için ayrılan alandan çok daha fazladır.

Spermarket raflarında yer alan domates salçaları daha çok, İtalya, İspanya, Portekiz, Slovenya, Hırvatistan ve Bulgaristan gibi ülkelerin ürünleridir.

Süt Ürünleri

Bosna-Hersek'de hayvancılık ve bunun doğal sonucu süt ve süt ürünleri üreticiliği vardır. Ancak bu üretim yeterli olmayıp, özellikle Slovenya ve Hırvatistan'dan süt ve süt ürünleri ithal edilmektedir. Bosna-Hersek'de beyaz peynirin yanısıra Avrupa ülkelerinde tüketilen peynir çeşitleri de çokça tüketilmektedir.

Peynircilik büyük ölçüde travnik'de yapılmakta (Kiselya'nın da süt kaymağı meşhurdur) ancak dışarıdan da ithal edilmektedir. Bir Türk firmasıda bir yıl süreyle Bosna-Hersek'e beyaz peynir ihraç etmiş, ancak Bosna-Hersek'de dağıtımı yapan firma ile çıkan anlaşmazlık sonucu ihracat durmuştur.

Slovenya AB'ye üye oluncaya kadar, süt üretimini sübvansede edip, Bosna-Hersek'e ihraç etmekteydi, ancak Slovenya AB'ye üye olduktan sonra süt üretimini Hırvatlar sübvansede edip, Bosna-Hersek'e ihraç etmeye başlamışlardır.

Bosna-Hersekli Hırvatlar, daha çok Hırvatistandan ve Sırbistandan mal almayı tercih etmektedirler.

Şekerli ve Çikolatalı Mamuller

Bosna-Hersek'de tüketilen çikolatanın hemen hemen tümü ithal edilmekte olup, ithalat; Hırvatistan,

Slovenya, Sırbistan, İsviçre ve Almanya'dan gerçekleştirilmektedir. Türk malı çikolatalarda da marketlerde rastlamak mümkün olup, diğer ülke mamulleriyle hem fiyat ve hemde kalite olarak rekabet edebilmektedir. Ayrıca Saraybosna'da bir Türk firması tarafından çikolata, şekerleme ve bisküvi üretimi yapılmakta, bu üretim, bütün Bosna-Hersek'de pazarlanmakta ve hatta komşu ülkelere ihraç edilmektedir.

Perakende satış fiyatları gözönüne alındığında Bosna-Hersek'de çikolata fiyatlarının Türkiye'den biraz daha ucuz olduğu görülmektedir. Bosna-Hersek'e Türkiye'den en az beş altı marka bisküvi ihraç edilmekte olup bu sayıyı onun üzerine çıkartmak mümkündür.

Yaş Meyve Sebze

Bosna-Hersek'e Türkiye'den ihraç edilen sebze meyve arasında portakal, mandalina, limon, domates, salatalık, patlıcan, kabak, elma, sofralık üzüm, kavun, karpuz gibi sebze ve meyveleri saymak mümkündür.

Bu ürünlerin Bosna-Hersek'e ihracatında fiyat önemli olduğu gibi (2006 yılında fiyat yüksek olduğu için Türk karpuzu ihraç edilememiştir) hangi aylarda ihraç edildiği de önemlidir. Örneğin aynı sezonda Bosna-Hersek'e Yunanistan, sonra Makedonya ve daha sonra Türkiye karpuz ihraç etmektedir. Aynı durum narenciyede de İspanya, Portekiz ve Türkiye arasında geçerlidir.

Bosna-Hersek'de salatalık çokça tüketilmekte olup, taze tüketimin yanısıra salatalık turşusu tüketimi oldukça yüksektir.

Zeytinyağı

Bosna-Hersek zeytin ve zeytinyağı için iyi sayılabilecek bir pazardır. Süpermarket raflarında genelde küçük cam kavanozlarda İtalyan ve İspanyol malı zeytin ve zeytinyağına sıkça rastlanmakta olup, Boşnaklar daha çok yeşil zeytini tercih etmekte ve süpermarket raflarında siyah zeytinden çok, yeşil zeytin yer almaktadır. Sırbistan, Makedonya ve Kosova'da Türk zeytini satılmaktadır ancak Türk zeytini ve zeytinyağı henüz Bosna-Hersek'e girmemiştir. Daha doğrusu Türkiye'den Bosna-Hersek'e yıldan yıla değişmekle beraber bir miktar zeytin ve zeytinyağı ihracatı vardır, ancak süpermarket raflarında İtalyan, İspanyol markaları gibi Türk markalarına rastlanmamaktadır.

Sanayi Ürünleri ve Hizmetler İhraç Potansiyelimiz

1945-50 yılları arasında Bosna Hersek'te toplam üretimin % 70'ini tarım sektörü oluşturmaktaydı. Günümüzde, Bosna Hersek ekonomisi tarım ağırlıklı bir yapıdan sanayi ağırlıklı bir yapıya dönüşmüştür. Bosna Hersek'in ekonomik gelişimi iki dönemde incelenmektedir. İlk dönem olan 1945-1960'ta, eski Yugoslavya Cumhuriyetine hammadde sağlayan bir bölge konumundaydı. 1965 yılındaki ekonomik reformdan sonra, ikinci dönem olan 1965-1990 yılları arasında, imalat sanayi ekonomide en önemli paya sahip olmuştur. İkinci dönemde, özellikle 1965-1980 arasında, metal sanayi, elektrik ve araç üretimine yapılan yatırımlar nedeniyle ekonomide ve istihdamda ilk döneme göre daha fazla büyüme gerçekleşmiştir.

1990 yılında sanayi ve madencilik GSYİH içerisindeki payı % 44'e yükselmiştir. Savaş öncesi dönemde, sanayi, GSYİH ve istihdamın oluşmasında çok önemli bir paya sahipti. Bu dönemde, metal işleme sanayi, makine imalat, araç ve elektrik üretimi toplam GSYİH'nin % 25'ini oluşturmaktaydı. 1990 yılında, sanayi ve madencilik alt sektörler itibariyle yüzde payları aşağıdaki tabloda yer almaktadır.

1999-2005 dönemindeki GSYİH'nin yapısına bakıldığında, hizmet sektörünün (ticaret, ulaştırma, iletişim, finansal hizmetler, turizm ve yemek-catering sanayi) payının arttığı görülmektedir. 2002-2004 döneminde GSYİH içerisinde en fazla büyüyen sektörler; elektrik üretimi ve dağıtımı (% 38), emlak alım-satımı ve iş hizmetleri (%37), ticaret (% 31), madencilik (% 26), turizm ve yemek sanayi (% 27) ve finansal hizmetler (% 26) olmuştur. Elektrik üretimi ve dağıtımındaki yüksek büyüme, kamuya ait üç elektrik şirketindeki verimlilik artışından kaynaklanmıştır.

2005 yılı rakamlarına göre, GSYİH içerisinde üretim sektörünün payı % 35, hizmetlerin payı ise % 65'dir. Hizmet sektörü yarattığı gayri safi katma değer açısından üretim sektörünün yaklaşık iki katıdır. 2005 yılında yerel bankaların başarılı bir şekilde özelleştirilmesi neticesinde verimliliğin ve ekonomide kredi arzının artması sonucu finansal hizmetler (% 22) en fazla büyüyen sektör olmuştur. Madencilik ve taşocaklığı, büyük oranda metal işleme sektörünün artan girdi ihtiyacından kaynaklanan talep nedeniyle % 17,3 büyümüştür. Tüketici kredilerindeki patlama ve KDV yasasının uygulanması nedeniyle fiyatların artacağı beklentisiyle hanehalkı tüketiminin artması sonucu toptan ve perakende ticareti % 14 oranında artmıştır. Toplam sanayi içerisinde en fazla gayri safi katma değer yaratan sektör imalat sanayidir.

Bosna-Hersek sanayisinin fiziki altyapısı savaş nedeniyle tahrip olmuş ve yeniden yapılanma çalışmaları devam etmektedir. Ayrıca, savaş nedeniyle pazarlar kaybedilmiştir. Mevcut üretimin bir kısmı eski teknoloji ile gerçekleştirilmeye çalışılmaktadır. Bosnalı yetkililer, tamamlanan özelleştirmeler ve yeniden yapılanma çalışmalarının sonucu olarak, 5 yıl içerisinde kaybedilen pazarların geri kazanılacağına inanmaktadırlar.

Sanayinin fiziki altyapısının çökmesi nedeniyle iç talebin önemli bir bölümü ithalata karşılanmaktadır. Bu nedenle, Bosna-Hersek önemli miktarda dış ticaret açığına sahiptir. Bu açığın azaltılması için gerek hükümet gerekse de meslek örgütleri çeşitli çalışmalar yürütmektedirler. 7.4 Milyar Euro'luk GSMH'ye sahip ülkede 2005 yılı rakamlarına göre 3.7 milyar Euro'luk bir dış ticaret açığı bulunmaktadır. İhracatın ithalatı karşılama oranı 2005 yılında % 38 olarak gerçekleşirken, 2006 yılının ilk yarısında bu

oran % 48'e çıkmıştır.

Sanayi üretimini artırmak ve ihracata yönlendirmek için hükümet ve meslek örgütlerinin yanı sıra ABD, Avrupa Ülkeleri ve çeşitli uluslararası kuruluşlarca çeşitli projeler uygulanmaktadır. ABD kalkınma ajansı USAID tarafından Bosna-Hersek'in önemli potansiyelinin bulunduğu ağaç işleme-orman ürünleri ve turizm sektörlerinde kümelenme projeleri yürütülmektedir. Bahse konu kümelenme projeleriyle ilgili bilgiler <http://www.usaidcca.ba/?lang=eng> internet adresinde yer almaktadır. Öte yandan, Alman GETZ teknik yardım kuruluşu tarafından Otomotiv sektöründe kümelenme projeleri yürütülmektedir. Otomotiv kümelenmesi ile ilgili bilgiler <http://www.ac-bih.ba/> internet adresinde yer almaktadır. Söz konusu sektörel kümelenme projeleriyle sektörde faaliyet gösteren firmalar bir araya getirilerek rekabet gücü ve ölçek ekonomisi yaratılmaya çalışılmaktadır. Yatay ve dikey entegrasyon ve işbirliği oluşturularak firmaların yerel ve uluslararası pazarlarda yüksek kapasite, ürün çeşitliliği ve daha verimli olmaları hedeflenmektedir.

Sektör	GTİP	Potansiyel Ürün	Ülkenin Toplam İthalatı 2009 (milyon dolar)	Türkiye'nin Ülkeye İhracatı 2010 (milyon dolar)	Türkiye'nin Toplam İhracatı 2010 (milyon dolar)	Dünya İthalatında Ülkenin Payı 2009	Türkiye'nin Ülkede İhracatındaki Değişim 2009-2010 (%)	Ülkenin Toplam İthalatındaki Değişim 2008-2009 (%)	Türkiye'nin Ülkeye İhracatı 2010 Aylık Veriler*	Türkiye'nin Ülkeye İhracatı 2011 Aylık Veriler*	Ülke İthalatında İlk 5 Ülke ve Pazar Payları (%)	Ülkenin Türkiye'ye ve Rakip Ülkelere Uyguladığı Gümrük Oranları
Halı	57	Halı	19	8	1267	0,17	-33	-30	-	-	Türkiye:43 Belçika:14,5 Sırbistan:13,4 Hindistan:5,7 Almanya:4,1 Hollanda:3,8	Hindistan, Çin, ABD, Pakistan, İran, Suriye, Tayland ve İsviçre için:14,8 AB ülkeleri için:4,2
Otomotiv Ana ve Yan Sanayi	8702	Otobüsler	18	4,5	851	013	-59	-27	-	-	Almanya:26 Türkiye:25,4 Sırbistan:21 Polonya:8 İsveç:4 Çin:3,7	Çin,Japonya, ABD, Kanada, Kore ve Güney Afrika:14,8 AB ülkeleri:5,4
Beyaz Eşya	8450	Ev ve çamaşırhaneler için çamaşır yıkama makineleri	13	4	713	0,11	-56	-45	-	-	Slovenya:33 Türkiye:32 İtalya:14 Polonya:7,7 Çin:7,5	Çin, Kore, ABD, İsviçre, Rusya Fed., Avustralya, Meksika ve Tayland:9,5
Kumaş	5407	Sentetik filamentlerden kumaş	18	1,5	731	0,13	30	-16	-	-	İtalya:39 Almanya:13 Çin:10 Türkiye:8,2 Kore:6,6 Hırvatistan:5,1	Çin, Kore, Japonya, İsviçre, Endonezya, Pakistan, Suriye, Tayland, BAE ve Tayvan:10 AB Ülkeleri:2,5
İnşaat Malzemeleri	7610	Diğer alüminyum inşaat ve aksesuarları	12	0,3	211	0,19	-4	7	-	-	Sırbistan:40 Yunanistan:12 ABD:10 Slovenya:9,7 İtalya:7,5	ABD:10 Çin:10 İsviçre:10 Tayvan:10 Sierra Leone:10
Ev Tekstili	6302	Yatak, masa vs. örtüleri	6	1,4	1058	0,05	-33	-38	-	-	Çin:20 Türkiye:22 Hindistan:14 Sırbistan:7,4 Almanya:6,8 Pakistan:6,6	Çin, Hindistan, Pakistan, ABD, Peru, Bangladeş, Mısır ve İran:15 AB ülkeleri:9
Cam ve Seramik İnşaat Malzemeleri	6910	Lavoba, küvet, bide gibi seramik inşaat malzemeleri	6	0,4	157	0,16	-24	-35	-	-	Hırvatistan:34 Sırbistan:17,4 Çin:16,7 İtalya:12,2 Türkiye:7	Çin, Hindistan, Mısır, İsviçre, Kanada ve ABD:10 AB Ülkeleri:2,5
Kumaş	5208	Pamuklu kumaş	6	0,9	271	0,06	-4	-34	-	-	İtalya:20,3 İngiltere:17 Türkiye:14,7 Almanya:11,9 Moldova:10	Pakistan,Hindistan, Çin, Kore, Rusya Fed., İsviçre, Endonezya ve Vietnam:10
Otomotiv Ana ve Yan Sanayi	7007	Emniyet camları	4	0,1	127	0,05	-24	-35	-	-	Almanya:22 Macaristan:14,3 Çek Cumhuriyeti:12,3 İtalya:10,6 Çin:10,5 Hırvatistan:7,8	Çin, Kore, Japonya, ABD ve Kanada:8,1 AB Ülkeleri:2
Otomotiv Ana ve Yan Sanayi	8408	Dizel, yarıdizel motorlar	3	0,1	270	0,01	-91	-46	-	-	ABD:24,2 Sırbistan:23,9 Almanya:16,3, Çin:14,4 Türkiye:4,5 Hırvatistan:4,3 İtalya:3	ABD, Çin, Japonya, Rusya Fed., Kore, İsviçre, Afganistan ve Ürdün:8,8 AB Ülkeleri:1,7
İnşaat Malzemeleri	9406	Prefabrik yapılar	2	0,02	164	0,04	-	-10	-	-	Slovenya:25 Sırbistan:16 Macaristan:10 Hollanda:9,7 Almanya:7,8	Çin:10 İsviçre:10 Kanada:10 ABD:10
Elektrikli Makineler veKablolar	8544	Kablolar	41	0,3	1806	0,06	-85	-40	-	-	Sırbistan:22,2 Hırvatistan:21,6 Slovenya:10,5 Almanya:9 Avusturya:8,6	Çin, ABD, İsviçre ve Kore:7,8 AB Ülkeleri:0,8
Elektrikli Makineler veKablolar	8516	Elektrikli su ısıtıcıları	44	5,5	702	0,14	-39	-31	-	-	Macaristan:17 Hırvatistan:13 Türkiye:13 Slovenya:12 Çin:12	AB ülkeleri:2,5, Çin, İsviçre, Malezya, Singapur, ABD, Suudi Arabistan, Tayland:12,4
											İtalya:20 Slovenya:19 Romanya:16 Türkiye:13	Çin, Kore, Tayland,

Beyaz Eşya	8418	Buzdolapları	33	4	1 521	0,11	-53	-43	-	-	-	-	-	-	Sırbistan:9	İsviçre, Endonezya, ABD,Ukrayna:5,9
Boru ve Bağlantı Parçaları	3917	Plastik boru , hortum ve bağlantı parçaları	44	1,5	621	0,28	2	-19	-	-	-	-	-	-	Sırbistan:26 Hırvatistan:20 Avusturya:15 Almanya:11 Slovenya:7	ABD, Çin, İsviçre, Güney Afrika ve Tayvan: 6,8
Elektrikli Makineler veKablolar	8528	Televizyonlar	32	4	1755	0,04	-29	-38	-	-	-	-	-	-	Çin:19,5 Slovakya:19,4 G. Kore:15 Macaristan:13 Türkiye:13	Çin, Kore, Japonya, ABD,Tayvan, Endonezya, Hong-Kong, İsviçre:4,9
Cam ve Seramik İnşaat Malzemeleri	6908	Sırlı seramikten döşeme, sömine, duvar kerosu,kaldırım taşı	33	0,5	406	0,36	-46	-34	-	-	-	-	-	-	İtalya:27, İspanya:22, Sırbistan:16, Hırvatistan:16, Slovenya:10, Çin:4,2, Türkiye:1,4	Çin, Brezilya, Mısır, Ukrayna, Bruney, için:10, AB Ülkeleri için:2,2
İnşaat Malzemeleri	3916	1mm'den büyük plastikten monofil çubuk, profiller	35	3	245	0,91	-41	-19	-	-	-	-	-	-	Almanya:64 Avusturya:10,5 Türkiye:7,7 İtalya:5,4 Slovenya:3,9 Hırvatistan:1,6	Çin, Rusya Fed., ABD, Tayvan ve Mısır için:9,1
Kağıt ve Karton Ürünleri	4818	Hijyenik Kağıt Ürünleri,tuvalet kağıtları, kağıt havlu, mendil, peçete, vs.	37	7	571	0,19	-32	-12	-	-	-	-	-	-	Türkiye:20 Sırbistan:16 Polonya:16 Almanya:9,6 Macaristan:8,4 Slovenya:7,3	Kanada, Çin, Ukrayna, İsrail, ABD için:9,8 AB Ülkeleri için:2,4
Elektrikli Makineler veKablolar	8536	Elektrik anahtarları, sigortalar vb.	28	0,6	380	0,04	31	-30	-	-	-	-	-	-	Slovenya:22 Sırbistan:13 Almanya:11 Hırvatistan:8 Avusturya:7	ABD,Çin, Tayvan ve İsviçre için:10
Otomotiv Ana ve Yan Sanayi	8716	Araç üstü ekipman , romork treyler vb.	17	0,3	180	0,13	17	-56	-	-	-	-	-	-	Almanya:50 Avusturya:11 İtalya:9 Sırbistan:7 Fransa:4	Çin, İsviçre ve ABD için:7,5
Boru ve Bağlantı Parçaları	7306	Demir-çelik borular	22	0,4	1 170	0,14	-66	-26	-	-	-	-	-	-	Makedonya:29 İtalya:18 Avusturya:11 Sırbistan:11 Slovenya:7,6	Çin, İsviçre, İsrail, ABD, için:5,5 AB Ülkeleri için:0,9
Ambalaj Malzemeleri	3923	Plastik ambalaj	27	0,4	526	0,08	24	-26	-	-	-	-	-	-	Sırbistan:30 İtalya:15 Almanya:9,5, Hırvatistan:9,3 Macaristan:8,5 Slovenya:5,9	Çin, Ukrayna, ABD, İsviçre, Kore:7,1
Elektrikli Makineler veKablolar	8537	Elektrik kontrol, dağıtım tabloları	17	0,3	355	0,06	-10	-51	-	-	-	-	-	-	Almanya:28 Hırvatistan:20 Slovenya:12,5 İtalya:12 Sırbistan:6	Meksika:10 Norveç:10 Japonya:10 ABD:10 Çin:10 Kanada:10, İsviçre:10
İnşaat Malzemeleri	3925	Diğer plastik inşaat malzemeleri	25	115	247	0,36	-24	-23	-	-	-	-	-	-	Türkiye:59 Almanya:9,5 Hırvatistan:6 İtalya:5 Slovenya:4,7	Çin, ABD, Tayvan İsviçre ve Kanada için:15
Otomotiv Ana ve Yan Sanayi	8703	Otomobiller	283	5	6 210	0,06	-81	15	-	-	-	-	-	-	Almanya:48 Fransa:13 Çek Cum.:11 İspanya:4,5 Japonya:4,5 Türkiye:1,7	Japonya, Kore, ABD, Rusya fed., Hindistan, Güney Afrika, Çin ve Meksika:10,9, AB Ülkeleri:1,6
İlaç Sanayi	30	İlaçlar	283	7,3	558	0,07	1	-2	-	-	-	-	-	-	Slovenya:15,4 Almanya:14,5 Sırbistan:12,5 Hırvatistan:10,4 İsviçre:7,6	ABD, İsviçre ve Japonya:4,1
Otomotiv Ana ve Yan Sanayi	8704	Kamyonlar	79	3	3 334	0,11	-54	-42	-	-	-	-	-	-	Almanya:42,4 İtalya:10,5 Fransa:9,9 Belarus:8,5 İsveç:6,9 Türkiye:3,7	Belarus,Tayland, İsviçre, Japonya, Kore, Rusya Federasyonu ve ABD için 9,4
Hazır Giyim	62	Hazır dokuma giyim	94	17	4640	0,06	-20	-21	-	-	-	-	-	-	Çin:32 Türkiye:18 Sırbistan:10 İtalya:5 Hırvatistan:4	
Mobilya	9403	Diğer mobilya	69	3	750	0,12	-43	-36	-	-	-	-	-	-	Sırbistan:19 Polonya:14 Slovenya:12,5 İtalya:12 Hırvatistan:8,7	Çin:9,1 ABD:9,1 Malezya:9,1 İsviçre:9,1
Temizlik Maddeleri	34	Sabun ve Deterjanlar	93	2,4	678	0,23	-17	-10	-	-	-	-	-	-	Hırvatistan:17 Sırbistan:14 Romanya:14 Çek Cum.:10 Almanya:8	Çin, ABD, İsviçre, Mısır, 7,7, AB ülkeleri:1,1, Türkiye:0
Hazır Giyim	61	Hazır örme giyim	72	12	7742	0,05	-19	-18	-	-	-	-	-	-	Çin:24 Türkiye:17 İtalya:13 Avusturya: 9, Almanya:8	
İnşaat Malzemeleri	7308	Demir-çelik inşaat aksamı	51	0,8	924	0,14	-73	-38	-	-	-	-	-	-	İtalya:23 Hırvatistan:17 Sırbistan:10 Almanya:8 Slovenya:8	Çin, Rusya Fed., ABD, İsviçre:5,6

Otomotiv Ana ve Yan Sanayi	8708 Oto yan sanayi	62	2,6	2673	0,03	-17	-14	-	-	Almanya:31 Sırbistan:11 İtalya:10 İspanya:9 Çin:5	Çin, Japonya, ABD, Kore, Hindistan:3,6
----------------------------------	---------------------	----	-----	------	------	-----	-----	---	---	---	---

Kaynak : Tablonun hazırlanmasında Türkiye'ye ilişkin rakamlarda TÜİK, diğer ülkelere ilişkin istatistik rakamlarında UN-ITC TradeMap, gümrük vergisi konusunda AB ülkeleri için TARIC diğer ülkeler için kendi gümrük idarelerinin verileri kullanılmıştır.

* Veriler 12 aylıktır.

Ağaç ve Ağaç Mamulleri

Bosna-Hersek'in toplam yüzölçümünün % 53'ü ormanlık alandır. Bu ormanlık alanın % 47'sini yetişkin ağaçlar % 34'nü genç fidanlar ve % 19'nu boş ormanlık araziler oluşturmaktadır. Ağaç işleme sektörü, Bosna-Hersek ihracatının % 25'ini, GSMH'nin % 10'nu ve istihdamın % 15'ini oluşturmaktadır. Ağaç işleme sektörünün temel hammadde kaynağını oluşturan toplam ormanlık alanın % 40'nı kayın ve % 20'sini meşe ağaçları oluşturmaktadır. Dik ve yüksek bölgelerde bulunan ladin ve köknar geriye kalan toplam ormanlık alanın % 20'lik bölümü oluşturmaktadır. Ormanlık alanların yaklaşık 4/5'i kamuya aittir.

Bosna-Hersek'te yaklaşık 1500 civarında ağaç işleme ve 50 civarında mobilya üretim tesisi bulunduğu tahmin edilmektedir. Kereste ve mobilya gibi ağaç ürünleri yurt içi talebi az olduğundan üretimin büyük bölümü ihraç edilmektedir. Ağaç mamülleri üretiminin yaklaşık % 60'ı ve mobilya üretiminin yaklaşık % 25'i ihraç edilmektedir. 2005 yılında yaklaşık 350 milyon Euro tutarında ihracat gerçekleştirilmiştir. Sektör için en önemli pazarlar, Almanya, Hırvatistan, Sırbistan, İtalya ve İngiltere'dir.

Özelleştirilen kuruluşlardan Maglaj'daki Natron Kağıt Fabrikası, Kastamonu Entegre tarafından 2004 yılında satın alınmıştır. Kağıt ambalaj üretimi gerçekleştiren Natron Maglaj Fabrikasının satın alınmasından sonra kurulan Natron Hayat firmasında, Kastamonu Entegre % 67 paya sahip olmuştur.

Cam ve Seramik İnşaat Malzemeleri

Seramik İnşaat malzemeleri

Seramik inşaat malzemelerinin çoğu İtalya ve İspanya'dan ithal edilmektedir. Seramik yer ve duvar karoları için talep yüksektir. Mermer, su tesisatı, granit, seramik için bölgede ülkemiz firmaları için fırsatlar bulunmaktadır. Büyük perakende mağazalarında ve büyük inşaat malzemeleri marketlerinde Türk seramik ürünlerine rastlanılmamıştır.

Türkiye'den Bosna Hersek'e yapılan seramik inşaat malzemeleri ürünleri ihracatının büyük bölümünü seramik musluk taşları, lavobolar, küvetler, bideler vb oluşturmaktadır. Bu ürünlerin ihracatı 2005 yılında 185 bin Dolar olarak gerçekleşirken 2006 yılının ilk dokuz ayında 230 bin Dolar olarak gerçekleşmiştir.

Bosna-Hersek'li büyük firmalar özellikle ithalatçı ve toptancı firmalar ülke ölçekleri küçük olduğundan sadece bu ülkede değil aynı zamanda Hırvatistan, Sırbistan, Karadağ, Kosova olmak üzere bütün Balkan ülkelerinde faaliyet göstermektedirler.

Demir Çelik

1995-2000 yılları arasında, ekipmanların eski olması, yatırımların düşük olması, finansman sıkıntısı, verimliliğin düşük olması gibi nedenlerle metal sektöründeki kapasite kullanımı çok düşük olmuştur. 1995-1999 yılları arasında faizlerin yüksek olması sektörün gelişimini olumsuz etkilemiştir. Yabancı yatırım kanununun uygulanması ve tek para sistemine geçişle birlikte sektördeki tesislerin çoğu stratejik ortaklıklar kurularak özelleştirilmiştir. Özelleştirmeler sonucu, tesisler yeniden yapılandırılmış, yeni ekipman satın alınmış, işçilerin sorunları çözüme kavuşturulmuş, finansal ve pazar sorunları büyük oranda çözülmüştür. Ayrıca, yabancı bankaların pazara girmesiyle faiz oranları % 30'dan % 8.85'e kadar düşmüştür. Faiz oranlarının düşmesi, sektörde faaliyet gösteren firmaların finansman maliyetlerini azaltmıştır.

Faizlerin düşmesi ve özelleştirmeler nedeniyle üretim ve satışlarda önemli oranda büyüme sağlanmıştır. Son yıllarda metal ve metal işleme sektörü, üretim ve ihracat yönünden ülkenin en önemli sektörü olmuştur.

İç piyasadaki talebin yetersiz olması nedeniyle sektörün gelişimi, AB ülkeleri, gelişmiş ülkeler ve çevre ülkelerindeki talebe bağlıdır. 2005 yılında metal ve metal işleme ürünleri ihracatı 900 milyon KM'yi aşmıştır.

Metal ve metal işleme, sanayi sektöründeki toplam yabancı yatırımlar içinde % 40'lık pay ile ilk sırada yer almaktadır. Küresel ve bölgesel alanda faaliyet gösteren çok sayıdaki yabancı firma (Mittal Steel, LNM, Ispaat, TLM gibi) sektöre yatırım yapmıştır. Ana metaller sektörü Bosna Hersek'in en güçlü olduğu sektörlerden birisidir. Ana metaller sektöründeki üretim 2005 yılında Federasyon Bölgesinde (FBİH) % 28.6 ve Sırp Bölgesinde (RS) ise % 9.8 artış göstermiştir. Mittal Steel, Aluminij Mostar, Jelsingrad, Birac Zvornik ve Balkal sektörde faaliyet gösteren başlıca firmalardır. Aluminij Mostar dışındaki firmalar özelleştirmeler sonucu yabancı yatırımcılar tarafından satın alınmıştır. Özelleştirme sonrası bahse konu firmalar yeniden yapılandırılmış daha verimli ve ihracata yönelik kuruluşlar haline getirilmiştir. Bosna Hersek'in en önemli sanayi kuruluşlarından olan Aluminij Mostar, 2005 yılında 120 bin ton alüminyum üretimi ve 375 milyon KM'lik ihracatıyla en fazla ihracat yapan kuruluşu olmuştur. Bununla birlikte, Aluminij Mostar savaş öncesi dönemdeki üretim düzeyinin yaklaşık % 30'u kadar üretim yapmaktadır. Bosna Hersek'in en önemli sanayi kuruluşlarından olan Aluminij Mostar'ın, 2007 yılında özelleştirilmesi beklenmektedir. Metal sektöründe üretim yapan diğer bir önemli firma Hindistan'lı Mittal Steel Zenica firmasıdır. Mittal Steel, BH Steel'in % 51'ni 2004 yılında satın almıştır. Mittal Steel tarafından yapılan yeni yatırımlar sonucu 2004 yılında 75 bin ton olan üretim 2005 yılında 285 bin tona çıkmıştır. Firma, önümüzdeki yıllarda üretimi yıllık 2.2 milyon tona çıkarmayı hedeflemektedir.

Doğal Taşlar

Mermer

Bosna Hersek'te az miktarda mermer rezervi bulunmaktadır. Talebin büyük kısmı ithalatla karşılanmaktadır. 2003 yılında 53, 2004 yılında 69 ve 2005 yılında ise 87 milyon Dolarlık ithalat gerçekleştirilmiştir. En çok İtalya, Hırvatistan ve İspanya'dan ithalat yapılmaktadır. Ülkedeki bazı mermer toptancıları, işlenmemiş mermer ithal edip atölye tarzı tesislerde işleyip pazara sunmaktadırlar.

Mermer alıcılarının önemli bir bölümü için düşük fiyat çok önemli bir etkidir. Çin ve Pakistan'dan düşük kaliteli mermer ithal edilmektedir. Düşük kaliteli mermerler nakliye hariç m³ ü yaklaşık 15 Euro civarında Çin'den ithal edilmektedir. İtalya'dan kaliteli mermer yaklaşık m³ ü 20-30 Euro'ya alınmaktadır. İtalya'dan alınan 1 konteynır mermerin alış maliyeti 20 ile 50 bin Euro arasında olduğu tahmin edilmektedir.

Bosna-Hersek'de bej renkli ürünlere olan talep daha fazladır. İş merkezlerinde kullanılmak üzere mermerle yönelik önemli miktarda talep bulunmaktadır. Büyük inşaatlar için yer ve duvar kaplamaları talep edilmektedir.

İthalat çoğunlukla toptancılar tarafından yapıp pazara dağıtılmaktadır. Pazarda toptancılar ithalatı yapmakta ve müteahhitlere satmaktadırlar. Diğer sektörlerde olduğu gibi mermer ve seramik sektöründe de toptancılık en önemli dağıtım kanalıdır.

Türkiye'den yapılan mermer ithalatı çok az miktardadır. 2006 yılının Ocak-Eylül döneminde ülkemizden Bosna Hersek'e 56 bin Dolar tutarında blok-işlenmemiş mermer ve granit ve 11 bin Dolar tutarında da işlenmiş mermer ve granit ihracatı gerçekleştirilmiştir.

Ülkemiz mermeri piyasada az bulunmaktadır. Rakip ülkeler özellikle İtalyan firmalar ödemedeki vade imkanı sağladıkları, ülkemiz firmalarının uzun vadeli ödeme şartları sağlayamadıkları için pazar payımızın düşük olduğu gözlemlenmiştir. Görüşme yapılan firmalar, İtalyan firmalarının 12 ay vade yaptıklarını ifade etmişlerdir. Bosna-Hersek'te herhangi bir Türk mermer firmasının satıcısı/temsilciliği bulunmamaktadır. Görüşme yapılan firmalar Türk firmalarının temsilcisi olmak istemektedirler.

Halı

Bosna-Hersek'de halı üretimi olmamakla birlikte, boşnak halkın halı talebi ve halıya olan ilgisi büyüktür. Bosna-Hersek halı pazarında Türk firmaları ve yabancı firmalar arasında yoğun bir rekabet görülmektedir. Bosna-Hersek'in halı ithalatında Türkiye önde gelmekte olup, Türkiye'yi Sırbistan ve Belçika takip etmektedir.

Hazır Giyim

Tekstil ve hazır giyim sektöründe 2005 yılından itibaren kotaların kalkmasından sonra Batı Avrupa'dan Balkanlara ve Doğu Avrupa'ya kayan üretimden Bosna Hersek'te payını almıştır. 2005 yılında Bosna Hersek hazır giyim üretimi Federasyon bölümünde-FBİH % 38.6, Sırp Özerk Bölgesinde-RS ise % 42.9 olmak üzere yüksek oranda büyümüştür. Bu büyüme, büyük oranda Borac Travnik (FBİH), Scontoprom Prijedor, Novoteks Trebinje ve Carmen Line (RS) gibi büyük firmaların üretim artışlarından kaynaklanmıştır. Firmalar, iç piyasa için de üretim yapmakla birlikte genellikle yabancı alıcılar için fason üretmektedirler. Yabancı alıcılar, yerel üreticiye hazır giyim üretiminde kullanılacak kumaş vb. girdileri sağlamaktadır. İhracata yönelik bu tür üretimlerde girdi ithalatında KDV istisnası bulunmaktadır.

Bununla birlikte, Bosna-Hersek'in iç tüketimini karşılayabilecek çeşitlilikte hazır giyim üretimi bulunmamaktadır. Bu nedenle, tüketimin önemli bir bölümü ithalatla karşılanmaktadır. En fazla ithalat yapılan ülkelerden birisi Türkiye'dir. Ülkemizden hemen hemen tüm hazır giyim ürünleri ithal edilmektedir. Ülkemizden ithal edilen özelliksiz hazır giyim ürünleri genellikle bavul ticareti yoluyla gerçekleştirilmektedir.

Hazır giyim tüketimi nüfusa göre yüksek düzeydedir. Markalı ürünlere yoğun ilgi bulunmaktadır. Marka ve kalite Boşnak tüketicisi için çok önemlidir. Markalı hazır giyim ve ev tekstili ürünlerine yönelik mağazalaşma alanında ülkemiz firmaları için fırsatlar bulunmaktadır. Ayrıca, Bosna Hersek'in Türk tekstil ve hazır giyim firmalarının en büyük pazarı olan Avrupa Birliği'ne yakın olması nedeniyle firmalarımızın bu ülkedeki ortak yatırım imkanlarının değerlendirilmesi gerektiğine inanılmaktadır.

Markalı hazır giyim ve ev tekstili firmalarımızın bu ülkede mağaza açarak pazara girmeleri önerilmektedir. Ayrıca, açılacak olan alışveriş merkezlerindeki mağazalar değerlendirilmelidir. Yerli ortaklarla birlikte bu pazara girilebilir. Markalı hazır giyim firmalarımız "Yurt dışı mağaza-ofis yardımını" kullanarak bu ülkede mağazalar açabilirler.

Halı üretimi bulunmamakla birlikte Türk firmaları ve diğer yabancı firmalar arasında yoğun bir rekabet bulunmaktadır. 2005 yılında yaklaşık 17 milyon Dolar tutarında halı ithal edilmiştir. En fazla ithalat Türkiye'den yapılmaktadır. Sırbistan ve Belçika ithalat yapılan diğer ülkelerdir. 4 Türk firması sektörde faaliyet göstermektedir.

İnşaat Malzemeleri

İnşaat sektörü 2005 yılında bir önceki yıla göre Federasyon Bölgesinde (FBIH) % 16.6, Sırp Bölgesinde (RS) ise % 18.8 oranında büyümüştür. Ayrıca, 2006 yılının ilk yarısında bir önceki yılın ilk yarısına göre her iki entitede sektörde yüksek oranlı büyüme devam etmiştir, büyümenin yılın ikinci yarısında devam edeceği beklenmektedir. İnşaat sektöründeki büyüme, savaş döneminde ülkeden ayrılan nüfusun geri dönmesi, kırsal bölgelerden büyük kentlere yönelik göçten kaynaklanan konut talebinden ve çok sayıdaki diğer inşaat faaliyetlerinden (yol, ticari konut vb) kaynaklanmaktadır. Sektörde oluşan yüksek talep nedeniyle, sektörde faaliyet gösteren firma sayısı artmaktadır.

Savaştan önce Bosna-Hersek'te büyük inşaat firmalarından oluşan güçlü bir inşaat sektörü bulunmaktaydı. Bazı inşaat malzemeleri ürünleri üretilmekteydi. Beton, tuğla, çimento ve armatür üretimi gerçekleştiriliyordu. Sektör, 2-3 büyük inşaat firmasının kontrolü altındaydı. Savaş nedeniyle bu firmalar pazarlarını kaybetmişlerdir. Savaş sonrası dönemde, inşaat sektöründe faaliyet gösteren firmaların büyük çoğunluğu özelleştirilmiştir. Sektörde faaliyet gösteren önemli inşaat firmaları Krajina a.d. Bnaja Luka, Hidrogradnja Sarajevo, Integral – Inzenjering i Niskogradnja Laktasi, Bosna D.D. Sarajevo, and Vranica D.D.'dir.

Bosna-Hersek'te 2 adet çimento fabrikası bulunmaktadır. Üretim talebi karşılayabilecek düzeyde değildir. 2005 yılında 44 milyon Dolarlık çimento ithal edilmiştir. Nakliye avantajı nedeniyle çimento Sırbistan ve Hırvatistan'dan ithal edilmektedir.

Bosna Hersek'te çeşitli inşaat malzemeleri üretilmekle birlikte talebin önemli bir bölümü ithalata karşılanmaktadır. Hırvat Nexe grup çatı malzemeleri üretmektedir. Ayrıca, tuğla ve kiremit üretimi gerçekleştiren fabrikalar bulunmaktadır. Güçlü bir ağaç işleme sektörüne sahip olan ülkede çok miktarda inşaat için marangozluk doğrama mamulleri üretilmektedir.

PVC üretilmemektedir. Profil halinde ülkeye ithal edilip montajı gerçekleştirilmektedir. 2005 yılı verilerine göre Türkiye, Bosna Hersek'in plastik inşaat malzemeleri ithalatında % 44 paya sahiptir.

İki firma boya üretimi gerçekleştirmektedir. Ancak henüz kaliteyi tutturamadıklarından çok küçük bir pazar payına sahipler. Bu nedenle inşaat boyalarında firmalarımız için ihracat fırsatı olduğu düşünülmektedir. Boya pazarına halen Sloven firmalar hakimdir. Eski Yugoslavya ülkelerindeki tüketicilerin Sloven ürünlerine yönelik alışkanlıkları bulunmaktadır. Örneğin boyada tüketiciler 30-40 yıldır plastik boya alanında faaliyet gösteren Jupol boya markasını talep etmektedirler. Sentetik, selülozik esaslı ürünlerde fırsatlar bulunmaktadır. Son zamanlarda boya sektöründe Sırbistanlı firmalar düşük fiyatlı ürünlerle pazara girmeye başlamışlar. Çok kaliteli boya talep edenler Caparol almaktadırlar. Bununla birlikte, bu markanın pazar payının düşük olduğu ifade edilmektedir. Ayrıca, pazarda az sayıda İtalyan markaları bulunmaktadır.

Silikon ve poliüretan köpük yalıtım malzemeleri çok miktarda tüketilmektedir. Üretim bulunmadığından talep ithalata karşılanmaktadır. Banyo malzemeleri, inşaat çelikleri, ısıtma boruları, seramik, boru, plastik ürünler, plastik ve yeşil borular, bahçe malzemelerine ve demir çelik aksesuarlarına yönelik talep bulunmaktadır. Bosna Hersek'te aydınlatma ürünleri üretimi bulunmadığı ifade edilmiştir. Talep ithalata karşılanmaktadır. Aydınlatma ürünlerinde Türk firmaları önemli bir pazara sahiptir. Özellikle büyük perakende zincirlerinin ve bazı toptancıların mağazalarında Türk aydınlatma ürünleri bulunmaktadır.

Diğer sektörlerde olduğu gibi inşaat malzemeleri sektöründeki firmalar da çevre ülkeleri kendi pazarları olarak görmektedir. Ülkemiz firmalarının da ticaret ve yatırım faaliyetlerini planlarken bu faktörü göz önünde bulundurmaları önerilmektedir.

İnşaat sektörünün GSMH içerisindeki payı geçmiş yıllara göre azalmıştır. Bu azalma, savaş sonrası yoğun inşaat faaliyetlerindeki düşüştür kaynaklanmaktadır. Bosna Hersek inşaat malzemeleri ithalatı sürekli artış göstererek 2003 yılında 366, 2004 yılında 478 ve 2005 yılında ise 633 milyon Dolar olarak gerçekleşmiştir. En fazla ithal edilen kalemler sırasıyla 44 Milyon Dolar ile "2523 Portland çimentosu, şaplı çimento, curuf çimentosu, hidrolik vb", 36 Milyon Dolar "6908 Sırlı seramikten döşeme, kaldırım taşları, şömine, duvar karosu" ve 33 Milyon Dolar ile "7308 Demir-çelikten inşaat ve aksamı"dır. İthalat yapılan ülkelere bakıldığında çevre ülkelerin bir çok üründe ilk sıralarda yer aldıkları görülmektedir. Bunun başlıca sebepleri ise nakliye maliyetlerinin düşüklüğü, ortak iş yapma tarzı ve dil olarak sıralanabilir. Bazı ürünlerde ise Almanya, İtalya ve Avusturya önden gelen ülkelerdir.

2005 yılı verilerine göre Bosna Hersek toplam inşaat malzemeleri ithalatı içerisinde ülkemizin payı % 2,5'tir. Başlıca ihraç kalemlerimiz 7,5 milyon Dolarla plastik inşaat malzemeleri, ki bu ürünlerin ithalatında ülkemiz % 44 paya sahiptir, 1,4 milyon Dolarla Aydınlatma malzemeleri, 1,3 milyon Dolarla Alüminyum inşaat malzemeleridir.

Mermer ve Seramik

Bosna Hersek'te az miktarda mermer rezervi bulunmaktadır. Talebin büyük kısmı ithalata karşılanmaktadır. 2003 yılında 53, 2004 yılında 69 ve 2005 yılında ise 87 milyon Dolarlık ithalat gerçekleştirilmiştir. En çok İtalya, Hırvatistan ve İspanya'dan ithalat yapılmaktadır. Ülkedeki bazı mermer toptancıları, işlenmemiş mermer ithal edip atölye tarzı tesislerde işleyip pazara sunmaktadırlar.

Mermer alıcılarının önemli bir bölümü için düşük fiyat çok önemli bir etkidir. Çin ve Pakistan'dan düşük kaliteli mermer ithal edilmektedir. Düşük kaliteli mermerler nakliye hariç m² si yaklaşık 15 Euro civarında Çin'den ithal edilmektedir. İtalya'dan kaliteli mermer yaklaşık m² si 20-30 Euro'ya alınmaktadır. İtalya'dan alınan 1 konteynir mermerin alış maliyeti 20 ile 50 bin Euro arasında olduğu tahmin edilmektedir. Bej renkli ürünlere olan talep daha fazladır. İş merkezlerinde kullanılmak üzere mermerlere yönelik önemli miktarda talep bulunmaktadır. Büyük inşaatlar için yer ve duvar kaplamaları talep edilmektedir.

İthalat çoğunlukla toptancılar tarafından yapılarak pazara dağıtılmaktadır. Pazarda toptancılar ithalatı yapmakta ve müteahhitlere satmaktadırlar. Diğer sektörlerde olduğu gibi mermer ve seramik sektöründe de toptancılık en önemli dağıtım kanalıdır.

Türkiye'den yapılan mermer ithalatı çok az miktardadır. 2006 yılının Ocak-Eylül döneminde ülkemizden Bosna Hersek'e 56 bin Dolar blok-işlenmemiş mermer ve granit ve 11 bin Dolar işlenmiş mermer ve granit ihracatı gerçekleştirilmiştir.

Ülkemiz mermeri piyasada az bulunmaktadır. Rakip ülkeler özellikle İtalyan firmalar ödemede vade imkanı sağladıkları, ülkemiz firmalarının uzun vadeli ödeme şartları sağlayamadıkları için pazar payımızın düşük olduğu gözlemlenmiştir. Görüşme yapılan firmalar, İtalyan firmalarının 12 ay vade yaptıklarını ifade etmişlerdir. Bosna-Hersek'te herhangi bir Türk mermer firmasının satıcısı/temsilciliği bulunmamaktadır. Görüşme yapılan firmalar Türk firmalarının temsilcisi olmak istemektedirler.

Seramik inşaat malzemelerinin çoğu İtalya ve İspanya'dan ithal edilmektedir. Seramik yer ve duvar karoları için talep yüksektir. Mermer, su tesisatı, granit, seramik için bölgede ülkemiz firmaları için fırsatlar bulunmaktadır. Büyük perakende mağazalarında ve büyük inşaat malzemeleri marketlerinde Türk seramik ürünlerine rastlanılmamıştır.

Türkiye'den Bosna Hersek'e yapılan seramik inşaat malzemeleri ürünleri ihracatının büyük bölümünü seramik musluk taşları, lavobolar, küvetler, bideler vb oluşturmaktadır. Bu ürünlerin ihracatı 2005 yılında 185 bin Dolar olarak gerçekleşirken 2006 yılının ilk dokuz ayında 230 bin Dolar olarak gerçekleşmiştir.

Bosna-Hersek'li büyük firmalar özellikle ithalatçı ve toptancı firmalar ülke ölçekleri küçük olduğundan sadece bu ülkede değil aynı zamanda Hırvatistan, Sırbistan, Karadağ, Kosova olmak üzere bütün Balkan ülkelerinde faaliyet göstermektedirler.

Kimya Sanayi

Sanayi ve madencilik üretimi içerisinde kimya sanayinin payı yaklaşık % 6,5'tur. Kimya sanayi tuz, fosfat ve kireç gibi inorganik hammaddeler ve kömür gibi organik hammaddelerden oluşmaktadır. En fazla ihracat gerçekleştirilen sektörler arasında yer almaktadır. 2006 yılının ilk yarısında ihracat geçen yılın aynı dönemine göre % 58 artmıştır. Kimya sanayi içerisinde en fazla inorganik kimyasallar, ilaç ve medikal ürünler ihraç edilmektedir.

Tuzla'da bulunan Lukavac Soda Fabrikası ise Şişecam Grubu'na ait Soda Sanayii A.Ş. tarafından 2006 yılında satın alınmıştır. Soda Sanayii A.Ş.'nin Bulgaristan'daki üretim ortaklığından sonra yurt dışındaki ikinci büyük yatırımdır. Satın almadan sonra kurulan yeni şirkette (Şişecam Soda Lukavac d.o.o.), Soda Sanayii % 80, Fabrika Soda Lukavac (FSL) ise % 20 oranında paya sahip olmuştur.

Maden ve Mineraller

2005 yılı verilerine göre madencilik GSYİH içerisindeki payı % 2,7 ve toplam üretim içerisindeki payı %7,2 olarak gerçekleşmiştir. Madencilik, sanayi sektörü içerisinde her zaman önemini koruyan bir sektör olmuştur. Bosna Hersek kömür, çinko, boksit, kurşun, tuz ve kil gibi madenler açısından zengin rezervlere sahiptir. Kömür rezervlerinin 3.8 milyar ton olduğu tahmin edilmektedir. Kömür rezervinin % 60'ı linyit kömürüdür. Savaşla birlikte kömür üretimi 3.9 milyon tona düşmüştür.

Bosna Hersek'in tarife yapısı daha çok libere bir görünüm sergilemekte olup, ortalama vergi oranı %7.6 civarındadır. Gümrük vergileri %0-15 arasında değişmektedir. Bosna Hersek, 8 ülke ile (Hırvatistan, Makedonya, Sırbistan (ve Karadağ), Bulgaristan, Romanya, Türkiye, Moldova ve Arnavutluk) ile Serbest Ticaret Anlaşması imzalanmıştır. Bosna Hersek'in diğer ülkelere uyguladığı gümrük vergilerinin oranları AB Pazara Giriş internet sitesinden (<http://mkacddb.eu.int>) ulaşılabilmektedir.

Mobilya

Bosna Hersek köklü bir ağaç işleme geleneğine sahiptir. 19. yüzyılın ortalarından itibaren sektörde büyük firmalar kurulmaya başlanmıştır. Bosna-Hersek'in toplam yüzölçümünün % 53'ü (2,7 milyon dönüm) ormanlık alandır. Bu ormanlık alanın % 47'sini yetişkin ağaçlar % 34'nü genç fidanlar ve % 19'nu boş ormanlık araziler oluşturmaktadır. Bosna-Hersek'in iç piyasası, ağaç ve kereste üretim kapasiteleri için küçük olduğundan sektör ihracata yönelik faaliyet göstermektedir. Ağaç işleme sektörü, Bosna-Hersek ihracatının % 20'sini, GSMH'nin % 10'nu ve istihdamın % 15'ini oluşturmaktadır. Ağaç işleme sektörünün temel hammadde kaynağını oluşturan toplam ormanlık alanın % 40'nı kayınlar ve % 20'sini meşe ağaçları oluşturmaktadır. Dik ve yüksek bölgelerde bulunan ladin ve köknar geriye kalan toplam ormanlık alanın % 20'lik bölümü oluşturmaktadır.

Ağaç işleme Bosna-Hersek'in en önemli sektörlerindedir. Bu sektörün potansiyelinin farkında olduğundan gerek hükümet gerekse de uluslararası kuruluşlar bu sektöre yönelik çeşitli projeler yürütmektedirler. ABD Kalkınma Ajansı USAID tarafından Bosna-Hersek'in önemli potansiyelinin bulunduğu ağaç işleme-orman ürünleri sektöründe kümelenme projesi yürütülmektedir. Bahse konu kümelenme projesiyle ilgili bilgiler <http://www.usaidca.ba/?lang=eng> internet adresinde yer almaktadır.

Ağaç işleme sektöründe en çok biçilmiş kereste ürünleri, inşaat için marangozluk doğrama mamulleri, ahşap mobilya (özellikle ev mobilyası), kaplama ürünleri, mobilya ürünleri ve döşemelik mobilya üretilmektedir. Genel olarak küçük firmalar inşaat için marangozluk doğrama mamulleri, ahşap mobilya ve biçilmiş kereste üretimini gerçekleştirirken 50'den fazla çalışana sahip büyük işletmeler ise mobilya ürünleri ve biçilmiş kereste üretimi gerçekleştirmektedirler. Ağaç işleme sektöründe en fazla kullanılan

malzemeler sunta, mdf, kütük, kereste, ıfırılınmış kerestedir. Bu malzemeler, genelde ithalat yoluyla karşılanmaktadır. Ağaç üretiminin % 60'ı ihraç edilirken mobilya üretiminin % 25'i ihraç edilmektedir. Kereste, toplam ağaç işleme ihracatının % 50'sini oluşturmaktadır. Bununla birlikte mobilya üretimi ve ihracatı artmaktadır. Başlıca ihraç pazarları, Almanya, Hırvatistan, Sırbistan, Karadağ, İtalya ve İngiltere'dir. Bu sektörün yakın zamanda daha da gelişeceği beklenmektedir. Bu çerçevede bu sektöre yönelik yan sanayi için önemli fırsatlar bulunmaktadır. Örneğin, mobilya yan sanayi, marangozluk ekipmanları, ağaç işleme makineleri, mobilya boyaları gibi.

Bosna-Hersek'te yaklaşık 1500 civarında ağaç işleme ve 50 civarında mobilya üretim tesisi bulunduğu tahmin edilmektedir. ABD kalkınma Ajansı USAID tarafından yapılan bir çalışmada ortalama bir ağaç işleme işletmesinin 2005 yılı cirosu yaklaşık 2 milyon Avro olarak tespit edilmiştir. Sektörde faaliyet gösteren firmaların büyük çoğunluğunun kalite sertifikasına sahip olmadıkları ifade edilmiştir. Sektörde son yıllarda önemli gelişmeler kaydedilmiştir. Ağaç işleme makineleri üretimi bulunmamaktadır. Ağaç işleme makineleri için bıçak gibi yan sanayi üretimi mevcuttur. Tesislerin önemli bir bölümünde eski teknolojiye dayalı makineler kullanılmaktadır. Tesislerde, en çok Alman, Avusturya, İtalyan ve Türk makineleri bulunmaktadır. Ağaç işleme sektöründe eski teknoloji ekipmanlar kullanan firmaların çoğu Türk firmalarının ağaç işleme makinası üretiminden haberdar değildir.

Mobilya üretimi son yıllardaki atılım ile birlikte önemli bir seviyeye ulaşmıştır. Mobilya üretiminin artması ile birlikte mobilya yan sanayine yönelik talep oluşmuştur ve bu talebin önemli bir bölümü ithalata karşılanmaktadır. Mobilya üretiminde kullanılan kulp, askı, raf tutucu, mandal, kaplamalar, mobilya kenar bantları, ithal edilmektedir. Ayrıca, mdf ve sunta üretimi bulunmadığından talebin tamamına yakın bölümü ithal edilmektedir.

Ciddi bir mobilya üretimi olan ülkede ofis mobilyası üretimi azdır. Üretim daha çok ev mobilyalarına yöneliktir. Özellikle büro malzemeleri kapsamındaki mobilya ürünlerine talep bulunmaktadır.

Otomotiv Ana ve Yan Sanayi

Otomotiv yan sanayi diğer sektörler gibi savaş nedeniyle tahrip olmuş sektörlerdendir. Bununla birlikte, birincil metal üretimi, metal işleme, otomotiv tekstil ürünleri üretimi, araç montajı gibi alanlarda eski düzeye ulaşmak için gelişmeler kaydedilmiştir.

Ana sanayi olarak bakıldığında, eski Yugoslavya döneminde Banja Luka ve Mostar'da otobüs üretilmekteydi. Şu an bu fabrikalarda üretim yapılmamaktadır. Volkswagen ve Sloven Prevent firmasının Saraybosna yakınında ortak bir montaj tesisi bulunmaktadır. Bu tesiste 30 yıldan uzun bir süredir üretim yapılmaktadır. VW arabalarının Polo, Golf 5, Caddy, Passat ve Skoda Fabia ve Octavia modellerinin montajı yapılmaktadır. Oto yan sanayi ithalatının önemli bir bölümü bu montaj fabrikasında yapılmaktadır. 4-5 yıl içerisinde montajda kullanılan parçaların % 40'nın yurt içi tedarikçilerden temin edilmesi hedeflenmektedir.

Metal ve metal işleme endüstrisi Bosna Hersek'in en büyük ihracat sektörlerinden birisidir. Bu nedenle, metal işleme sanayine dayalı otomotiv yan sanayi sektörü gelişmektedir. Oto yan sanayinde üretim yapan 26 firma tarafından Alman teknik yardım kuruluşu GTZ'in de yardımıyla bir otomotiv kümesi kurulmuştur. Otomotiv yan sanayinde faaliyet gösteren firmalar, fren parçaları ve sistemleri, dizel motorlar, dişli kutuları, debriyajlar, turbo kompresörler, direksiyon sistemleri, rulmanlar, jantlar, esnek borular, pompalar, yaylar, filtreler, şaftlar, akslar, dişliler, cıvatalar, somunlar, aküler ve susturucular gibi çok çeşitli parçalar üretmektedirler.

Otomotiv ana ve yan sanayi Bosna-Hersek'in en fazla ithalat yaptığı sektörlerden birisidir. 2005 yılında yaklaşık 460 milyon Dolarlık ana sanayi ve 300 milyon Dolarlık yan sanayi ithalatı gerçekleştirilmiştir. Ana sanayindeki ithalatın % 62'sini binek otomobilleri, % 19'unu kamyon ve ticari araçlar, % 12'sini traktörler oluşturmaktadır. Otomotiv yan sanayinin pazar değerinin 350 milyon Dolar civarında olduğu tahmin edilmektedir. Ülkede en çok Volkswagen binek otomobilleri bulunmaktadır.

Otomotiv yan sanayi ülkemiz firmaları için iş fırsatının bulunduğu önemli bir sektördür. Yerel üreticilerin filtre, pompa gibi sınırlı sayıda ürünü pazarda az miktarda bulunmaktadır. Pazardaki yedek parça ürünleri genellikle ithal ürünlerdir. Ayrıca, Volkswagen otomobil montaj fabrikası ve yerel üreticiler tarafından bazı parçalar ithal edilmektedir. İthalatın bir kısmı bavul ticareti ile gerçekleştirilmektedir. Sektörde, Türkiyeden bir Oto Cam firmasının temsilciliği bulunmaktadır.

Ticari araçlara olan talep, ticaret, turizm ve sanayi üretimine paralel olarak artmaktadır. Karayoluyla mal taşımacılığı 2005 yılında Federasyon Bölgesinde (FBİH) % 27.2, Sırp bölgesinde (RS) % 101 oranında artmıştır. 2006 yılının ilk yarısında, Sırp Bölgesinde % 27 ve Federasyon Bölgesinde % 16 olmak üzere karayolu mal taşımacılığındaki artış devam etmiştir. Bu büyüme büyük oranda imalat sanayi ve madencilik sektöründeki büyümeden kaynaklanmıştır. Hammadde ve imalat sanayi ürünlerinin taşınmasında karayolu taşımacılığı yaygın olarak kullanılmaktadır. Ayrıca, dış ticarete yoğun olarak kullanılan Hırvatistan'ın Polce Limanı ile iç bölgelerdeki mal sevkiyatı karayolu taşımacılığıyla yapılmaktadır. Bu nedenle, son yıllarda ticari araç satışları binek araç satışlarından daha hızlı artmıştır. Ekonomide ticaretin payı arttığından ticari araçlara olan ihtiyaç artmaktadır. Ayrıca, toptancılar ithal ettikleri malları ülke çapında TIR ve kamyonlarla dağıtımını yapmaktadır. Toplu taşımada genellikle Mercedes ve Man markalı araçlar kullanılmaktadır. Her iki marka ticari araç Türkiye'de üretilmektedir.

2004 yılı sonu rakamlarına göre ülkede 673.828 araç kayıtlı bulunmaktadır. 2004 yılında 7.708'i binek otomobilleri, 1.942'si ticari araç olmak üzere toplam 9.650 araç satın alınmıştır. Skoda, Volkswagen ve Renault en fazla bulunan ticari araçlardır. Binek otomobillerinin ortalama yaşı 13,5'tur. Reel gelirdeki artışa paralel olarak araç satışları da artmaktadır.

Türkiye'nin Bosna Hersek oto yan sanayi ürünleri ithalatında aldığı pay çok düşüktür. Türkiye'den Bosna Hersek'e 2004 yılında 1.885 bin Dolar, 2005 yılında 2.251 bin dolar, 2006 yılının ilk dokuz

2014 yılında 100.000 bin Dolar tutarında imalat sektörümüzün en fazla ihracatı olan kategoriler 710 bin Dolarla "Kara Taşıtları İçin Diğer Aksam-Parçaları", 296 bin Dolarla Dizel, Yarı Dizel Motorlar-Hava Basıncı İle Ateşlenen, Pistonlu" ve 189 bin Dolarla "Emniyet Camları" ihraç edilmektedir.

Türkiye Bosna Hersek'ten yıllık yaklaşık 600 bin Dolar tutarında otomotiv yan sanayi ürünleri ithal etmektedir. En fazla ithal ettiğimiz kalem ise toplam oto yan sanayi ithalatının % 70'ni oluşturan 841330 Armonize Numarasında yer alan "içten yanmalı pistonlu motorlar yakıt, yağ/soğutma pompaları"dır.

Sofra ve Mutfak Eşyaları

Bosna-Hersek'de otel ve restoran ekipmanları pazarı her geçen gün büyümektedir. Bosna-Hersek'de turizme büyük önem veriliyor olması nedeniyle özellikle otel ve lokantalarda kullanılan mutfak araç, gereç ve malzemelerine olan talebin uzunca bir süre canlı kalacağı tahmin edilmektedir. Mutfak malzemeleri konusunda pazara İtalyan firmalarının hakim olduğu görülmektedir. Toplam mutfak ekipmanları pazarında Türkiye'nin payı % 15, sanayi tipi mutfaklardaki payı ise % 5 olduğu tahmin edilmektedir. Bosna-Hersek'de sanayi mutfaklarında pazar payı açısından önde gelen ülkeler İtalya, Almanya ve Fransa'dır.

Bosna Hersek - Düzenlenen Önemli Fuarlar

Bireysel Katılımda Devlet Desteği Olan Fuarlar

İnşaat ve İnşaat Malzemeleri Fuarı (Saraybosna - Mayıs/Her Yıl)

İnşaat ve İnşaat malzeme ve makinaları, Plastik ve Kauçuk, Isıtma, Soğutma ve Havalandırma, Elektrik ve Aydınlatma tesisatları, Çevre koruma araç ve ekipmanları.

Web Sitesi : <http://www.skenderija.ba>